

Λεξιλόγια και Διαφωτισμός: Οί 'Εφημερίδες του Π. Κοδρικᾶ

Ἡ γλώσσα, σὲ μία ἀπὸ τὶς λειτουργίες της, ἀπεικονίζει τὴν πραγματικό-τητα, ἐγγράφοντας στὸ λεξιλόγιο τὶς ἀλλαγές ποὺ συμβαίνουν στὴν κοινω-νία ἢ τὴν ἰδεολογία.¹ Κάθε κείμενο παράγεται μέσα σὲ συγκεκριμένες κοινωνικὲς συνθῆκες καὶ ἀπηχεῖ τὴν κοσμοαντίληψη τοῦ συγγραφέα, τῆς κοινωνικῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ τῆς ἐποχῆς γενικότερα. Ἐπο-μένως, ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ λεξιλογίου ἀποτελεῖ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτισμικῶν φαινομένων καὶ συμβάλ-λει στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα.

Ἡ μελέτη ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ² ἀποτελεῖ ἓνα παράδειγμα λεξι-λογικῆς ἀνάλυσης κειμένου. Βασίζεται, ὡς πρὸς τὴ μέθοδο, σὲ ἀνάλογες ἀναλύσεις κειμένων (π.χ. "Ἀπαντα Μακρυγιάννη, Θυσία τοῦ Ἀβραάμ), ἐνῶ παράλληλα ἐπιχειρεῖ μιὰ ἱστορικῶς ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν λεξιλογικῶν πινάκων καὶ τῶν ποσοτικῶν δεδομένων.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ συγκεκριμένου κειμένου³ καθορίστηκε ἀπὸ τὸ γεγονός

1. "Ὅπως γράφει ὁ M. Bakhtine (*Le marxisme et la philosophie du langage*, Παρίσι 1977, σ. 43-44), «le mot est l'arène où s'affrontent les accents sociaux contradictoires. Tout signe est idéologique. Toute modification de l'idéologie entraîne une modification de la langue». Ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια ἔχει πραγματο-ποιηθεῖ ἡ συνάντηση τῆς ἱστορίας μὲ τὴ γλωσσολογία σὲ μιὰ κοινωνιο-ιδεολογικὴ ὀπτική. Γιὰ μιὰ γενικὴ θεώρηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ἐρευνῶν, βλ. J. Guilhaumou - D. Maldidier, «Langage», *La nouvelle histoire* (ἐπιμ. J. Le Goff, R. Chartier, J. Revel), Παρίσι 1978, σ. 304-308. Ἐπίσης U. Gumbrecht - H.-J. Lüsénbrink - R. Reichardt, «Histoire et Langage: Travaux allemands en lexicologie historique et en histoire conceptuelle», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 30 (1983), 184-195.

2. Διευρυμένη μορφή τῆς ἀνακοίνωσής μου, ἡ ὁποία βασίζεται σὲ τμήμα διδα-κτορικῆς διατριβῆς ποὺ ὑποστηρίχθηκε στὴ Σορβόννη (Paris I) τὸν Ἰούνιο τοῦ 1991 μὲ τίτλο *Langue et mentalités au Phanar (XVII-XVIII siècles)*. D'après les «Ephémérides» de P. Codrica et d'autres textes du milieu phanariote (ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Σπ. Ἀσδραχᾶ).

3. Ἐκδοση τῶν Ἐφημερίδων μὲ σχόλια ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν Ἄλκη Ἀγγέλου (πρό-λογος Κ. Θ. Δημαρᾶ): *Παναγιώτης Κοδρικᾶς, Ἐφημερίδες*, ΟΜΕΔ, Ἔσθια 1963 (δευ-τέρη ἐκδοση βελτιωμένη, Ἐρμῆς 1991, οἱ παραπομπές στὴν πρώτη ἐκδοση). Βλ. ἐπί-σης Ξ. Λευκοπαρίδης, «Οἱ Ἐφημερίδες τοῦ Κοδρικᾶ», *Ἐποχές*, 1965, 32-40, 46-52.

ὅτι, ὡς ἄμεση καταγραφή καταστάσεων — χαρακτηριστικό τοῦ εἶδους τῶν «Ἐφημερίδων»⁴—, μᾶς παρέχει ἕνα δεῖγμα τῆς ἄμεσης καὶ ἀνεπεξέργαστης γλώσσας τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ κύκλου του. Περιέχει ἐπίσης πλοῦτο πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τὴν καθημερινή ζωὴ τοῦ Κοδρικᾶ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τίς Ἡγεμονίες ὡς γραμματικοῦ τοῦ ἡγεμόνα Μιχαήλ Σούτσου, τὸ ταξίδι του στὴν Ἀθήνα, τὴν περιοδεία στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου μὲ τὸν δραγουμάνο τοῦ στόλου Κ. Χαντζερῆ καὶ τέλος τὴ μετάβασή του στὸ Παρίσι, τὸ 1797, ὅπου συνοδεύει τὸν τοῦρκο πρέσβη Σεγίδ Ἀλῆ ἐφένδη ὡς μεταφραστής. Γράφοντας συχνὰ (ὄχι καθημερινὰ) δὲν περιορίζεται στὴν ἐπιλεκτικὴ ἔκθεση τῶν γεγονότων, ἀλλὰ σὲ πολλὰ σημεία ἐκφράζει τίς ἀντιλήψεις του, τὴ στάση του ἀπέναντι στὰ πράγματα, τίς ἔψεις του μὲ τὰ πρόσωπα. Ἔτσι, ὑπερβαίνοντας τὸν στενὰ χρονολογικὸ χαρακτήρα τοῦ εἶδους, ἀποτελεῖ ἕνα προσωπικὸ ἡμερολόγιο, τὸ ὁποῖο δίνει ἔμφαση στὴν ἀτομικότητα καὶ τὸ συναίσθημα,⁵ προσφέροντας παράλληλα μιὰ πολύτιμη πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς γλώσσας καὶ τῶν νοοτροπιῶν τοῦ φαναριώτικου περιβάλλοντος.⁶ Ἐπιπλέον, ἡ χρονικὴ

4. Τὸ εἶδος τῶν Ἐφημερίδων γνώρισε διάδοση στὸ φαναριώτικο περιβάλλον. Πρόκειται γιὰ πρόχειρες σημειώσεις, στὶς ὁποῖες καταγράφονται τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας τὰ σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ συντάκτη καὶ τὴ δημόσια ζωὴ· ἐπίσης καταιγίδες, ἐκλειψεῖς ἡλίου καὶ ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα. Στοχεύουν, ἄρα, στὴν ἀπομνημόνευση τοῦ γεγονότος, ὅπως καὶ οἱ ἐνθυμήσεις. Μὲ τὴ διαφορά ὅτι, ἀν καὶ ὄχι καθημερινές, εἶναι συστηματικότερες ἀπὸ τίς τελευταῖες. Καὶ ἀκόμη, ὅπως σημειώνει ὁ Α. Ἀγγέλου, «ἀν οἱ ἐνθυμήσεις» καὶ τὰ «χρονικά» ἀντιπροσωπεύουν τὴν λαϊκὴ πλευρὰ τῆς ἀπομνημόνευσης, τότε τὴν λόγια πλευρὰ θὰ τὴν ἀναζητήσουμε στὶς Ἐφημερίδες». Σχετικὰ μὲ τίς Ἐφημερίδες ὡς εἶδος, βλ. τὰ σχόλια τοῦ Ἀ. Ἀγγέλου, ὁ.π., σ. 210-218.

5. Τὸ ἡμερολόγιο, ὡς κυρίως αὐτοβιογραφικὸ εἶδος, ἀνθεῖ στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα στὶς μεγάλες εὐρωπαϊκὲς πόλεις, ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ἀποξένωση ἀρχίζει, ἐνῶ, παράλληλα, ἡ ἐποχὴ δίνει ἰδιαιτέρη ἔμφαση στὸν ἄνθρωπο ὡς ἄτομο. Ἔτσι ὁ συμπεσιμένος ἐσωτερικὸς κόσμος καὶ τὰ συναισθήματα βρίσκουν τρόπο ἔκφρασης μέσα ἀπὸ τὸ προσωπικὸ γραπτὸ, τὸ ἡμερολόγιο (journal intime). Πρόκειται γιὰ ἕνα νέο εἶδος γραπτῶν λόγων ποῦ συνδέεται μὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ κατάσταση, ἀλλὰ δὲν ὑπακούει σὲ κανόνες μορφῆς ἢ περιεχομένου, ἐπομένως δὲν ἔχει τίς ἀρετὲς ἐνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου. Εἶναι περισσότερο μιὰ πνευματικὴ ἄσκηση, μιὰ κραυγὴ γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς. Σχετικὰ Μ. Leleu, *Les journaux intimes*, Παρίσι 1952 καὶ κυρίως Α. Girard, *Le journal intime*, Παρίσι 1963· ὁ ἴδιος, «Le journal intime, un nouveau genre littéraire?», *Cahiers d'Association Internationale des Etudes Françaises* (= *CAIEF*), 17 (1965), 99-109. Στὸν φαναριώτικο χῶρο, ὡς πρῶτο αὐτοβιογραφικὸ ἡμερολόγιο μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν οἱ Ἐφημερίδες *ιδιόχειρα* τοῦ Κ. Καρατζᾶ τοῦ Μπάνου (1777). Πολλὴ μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν ἀτομικότητα καὶ τὸ συναίσθημα ἔχουμε μὲ τίς Ἐφημερίδες τοῦ Κοδρικᾶ.

6. Ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στὶς νοοτροπίες γίνεται στὸ 3ο μέρος τῆς διατριβῆς,

στιγμή τῆς συγγραφῆς του, δηλαδή ἡ δεκαετία 1787-1797, παρουσιάζει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀνακατατάξεων στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, οἱ ὁποῖες ἀντανακλῶνται στὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας. Τέλος, ὁ συγγραφέας εἶναι ἄτομο πού ἔχει δεχτεῖ φωτισμένη παιδεία καὶ κινεῖται στοὺς κύκλους τῆς πνευματικῆς, διοικητικῆς καὶ διπλωματικῆς ἐλίτ τοῦ Φαναριῶ.⁷ Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὅλες οἱ τελευταῖες ἐξελίξεις καταγράφονται, χρωματίζονται καὶ γίνονται ἀντικείμενο κριτικῆς ἀπὸ ἓνα πνεῦμα πού γνωρίζει τὰ πράγματα καί, τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, φαίνεται ἀνοιχτὸ στὰ νέα ρεύματα.⁸

I. ΜΕΘΟΔΟΣ

Ἡ γλωσσικὴ ἐπεξεργασία τῶν Ἐφημερίδων πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ βοήθεια ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ.⁹ Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ κειμένου (200 σελίδες σχ. Α4) ἔγινε μὲ σαρωτὴ (scanner). Ἀκολούθησε ἡ μετατροπὴ τοῦ σὲ ASCII μορφή, βάσει εἰδικοῦ προγράμματος ὀπτικῆς ἀναγνώρισης χαρακτήρων (Reader).¹⁰ Ἡ ἀποκατάσταση ὅμως δὲν ἦταν πλήρης, λόγω τῆς ἀδυναμίας τοῦ προγράμματος νὰ ἀναγνωρίσει μὲ ἀκρίβεια τὴ συγκεκριμένη γραμματσοσειρά, ὥστε ἀπαιτήθηκαν πολλὲς διορθώσεις.

Μετὰ τὴν πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου σὲ ἀναγνώσιμη μορφή,

ὅπου καὶ ἡ ἀνάλυση περιεχομένου, στὸ ὁποῖο ὅμως δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ιδιαίτερα ἐδῶ. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν νοστροπιῶν, βλ. κυρίως J. Le Goff, «Les mentalités: une histoire ambiguë», *Faire de l'histoire* (ἐπιμ. J. Le Goff - P. Nora), Παρίσι 1974, III, σ. 76-94· Ph. Ariès, «L'histoire des mentalités», *La nouvelle histoire*, ὁ.π., σ. 402-423· V. Sellin, «Mentalität und Mentalitätsgeschichte», *Historische Zeitschrift*, 241/3 (1985), 555-598 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

7. Γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Κοδρικᾶ, βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Προτομὴ τοῦ Κοδρικᾶ», *Φροντισματα Α'*, Ἀθῆνα 1962, σ. 67-88. Γιὰ τὴ διπλωματικὴ του δραστηριότητα, βλ. Ἰω. Δημάκης, *P. Codriva et la question d'Orient sous l'Empire français et la Restauration*, Παρίσι - Μόντρεαλ 1986. Ἐπίσης Αἰκ. Κουμαριανῶ - Δ. Ἀγγελάτος, «Ἀρχεῖο Π. Κοδρικᾶ», *Τετράδια Ἐργασίας*, 11 (1987), 11-147.

8. Ὁ Κοδρικᾶς εἶναι, βέβαια, περισσότερο γνωστὸς ὡς ὁ συντηρητικὸς εκπρόσωπος τοῦ φαναριωτισμοῦ στὸ γλωσσικὸ ἀπὸ τὴ διαμάχη του μὲ τὸν Κοραΐ, ἡ ὁποία λαμβάνει χώρα κάπου 20 χρόνια ἀργότερα, βλ. Ἄπ. Δασκαλάκης, *Κοραΐς καὶ Κοδρικᾶς*, Ἀθῆνα 1966.

9. Στὴ λεξιλογικὴ ἀνάλυση τῶν Ἐφημερίδων συνέβαλε ἀποφασιστικὰ ὁ Jean Brehier, στὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ σχεδιασμὸς τοῦ προγράμματος ἐπεξεργασίας καὶ ἡ ἐξαγωγή τῶν πινάκων. Ἄς δεχτεῖ τίς εὐχαριστίες μου καὶ ἀπὸ αὐτῆ τῆ θέση.

10. Ἡ ἐπεξεργασία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε στὴν ἐταιρεία Hewlett-Packard, ἡ ὁποία διέθετε τὸ πρωτοποριακὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ (1988) σύστημα.

κατέστη δυνατή ή μετάβαση στο έπόμενο στάδιο:¹¹ τή λημματοποίηση¹² τών λέξεων και τήν κωδικοποίησή τους κατά μέρη τοῦ λόγου. Τά 13 μέρη τοῦ λόγου—δηλαδή τὰ 10 τῆς γραμματικῆς και ἐπιπλέον τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ μόρια και οἱ ἀριθμοί¹³— διακρίθηκαν με ἀριθμητικούς δείκτες (01-13) ποῦ περάστηκαν πάνω ἀπό κάθε λέξη, κατά κανόνα σύμφωνα με τὸν λειτουργικό τους ρόλο μέσα στο κείμενο.¹⁴ Οἱ σύνθετες λέξεις καταχωρήθηκαν ὡς μία,¹⁵ ἐνῶ δὲν ἐλήφθη ὑπόψη ἡ πολυσημία.¹⁶ Μετὰ τήν κωδικο-

11. 'Από δὼ και ἔπειτα ἀκολουθήθηκε διαδικασία παρόμοια με ἐκείνη ποῦ ἀπαιτήθηκε κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ λεξιλογίου τοῦ Μακρυγιάννη. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Ν. Ι. Κυριαζίδης - Ι. Ν. Καζάκης - J. Bréhier, *Τὸ λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη ἢ πὼς μιλοῦσαν οἱ Ἕλληνες προτοῦ βιαστεῖ ἡ γλώσσα μας ἀπὸ τήν καθαρεύουσα*, Ἀθήνα 1983, τ. 1, σ. 26-36· οἱ ἴδιοι, *Τὰ ἐλληνικά τοῦ Μακρυγιάννη με τὸν ὑπολογιστή. A tagged concordance and other indices of the opera omnia of Makriyannis*, Ἀθήνα 1989, τ. 1, σ. vii-x. 'Επίσης Ι. Ν. Καζάκης, «Constructing a computer-assisted complete index to Makriyannis 'Memoirs'», *Μαντατοφόρος*, 22 (1983), 27-33.

12. Σχετικά με τή λημματοποίηση τών λέξεων, βλ. A. Rey, *La lexicologie, Lectures*, Παρίσι 1970· A. Lyne, «L'élaboration des listes de fréquence. A la recherche d'une solution aux problèmes d'affectation des mots-occurrences dans les classes de mots», *Cahiers de Lexicologie*, 23/2 (1973), 83-108· P. Charaudeau, «L'analyse lexico-sémantique, recherche d'une procédure d'analyse», στο *Idio*, 18/1 (1971), 3-28· Μ. Τριανταφυλλίδης, «Τὸ λῆμμα», *Ἀπαντα*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 344-362.

13. 'Ακολουθήθηκε ἡ κατάταξη τών λέξεων σὲ 13 μέρη, ὅπως και στο λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη. Καὶ ἐδῶ ὑπῆρξαν δυσκολίες ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ τῆς λέξης και τήν τελικὴ κατάταξή της, ἐφόσον πρόκειται γιὰ μιὰ γλώσσα σὲ μεγάλο προφορικὴ και μὴ συστηματοποιημένη, βλ. τήν ἀναλυτικὴ περιγραφή τῆς μεθόδου ἀπὸ τὸν Ι. Ν. Καζάκη, *Τὸ λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη*, ὁ.π., σ. 26-29. Γιὰ τοὺς προβληματισμοὺς τών γλωσσολόγων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μέρη τοῦ λόγου, βλ. O. Ducrot - Tz. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Παρίσι 1972, σ. 263-269.

14. Γιὰ τίς γενικὲς κατευθύνσεις, βλ. Ι. Ν. Καζάκης, *Τὸ λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη*, ὁ.π. 'Ὡς πρὸς τὸ ἀπαρέμφατο, τὸ ὅποιο δὲν ἀπαντᾷ στὸν Μακρυγιάννη, κατατάχθηκε με τὸ ρῆμα, ἐκτὸς ἀπὸ τήν περίπτωση τοῦ ἀπαρεμφάτου με ἄρρο, τὸ ὅποιο κατατάχθηκε με τὸ οὐσιαστικὸ (τὸ ἀκούειν, τὸ ἀπάραι). Στὰ ἐπιρρήματα περιλαμβάνονται και πολλοὶ ἐμπρόθετοι προσδιορισμοὶ τύπου (ἐν μέσω, ἀπ' ἄντικρυν), χρόνου (διὰ νυκτός, ἐν ροπή ὀφθαλμοῦ), τρόπου (κατὰ φύσιν, ἂν γράν γγάλας), ποσοῦ (κατ' ὀλίγον) κ.ἄ. 'Απαντῶν και πολλοὶ περιφραστικοὶ σύνδεσμοι (ἐπὶ λόγῳ τοῦ ὅτι, πῶθω τοῦ νᾶ).

15. Κυρίως οἱ ξένες σύνθετες λέξεις, τὰ συνθετικά τών ὁποίων συνήθως γράφονται χωριστὰ (π.χ. γενητζέρ ἀγασής, μενκιουλὰτ ἐμνή, γκενεράλης ἄνσεφ. φῶκο δ' ἀρτιφίτζιον), ἐνῶ σπανιότερα μαζί (καχβετζήπιασης, κιρατζκαϊκαλαρί).

16. Διηλαθὴ οἱ διαφορετικὲς σημασίες μιᾶς λέξης δὲν λαμβάνονται ὑπόψη σ' αὐ-

ποίηση, τὸ κείμενο ἦταν ἑτοιμο γιὰ τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία καὶ τὴν ἐξαγωγή τῶν πινάκων μὲ τὸ εἰδικὸ πρόγραμμα τοῦ J. Brèhler,¹⁷ τὸ ὁποῖο ἔδωσε δύο βασικοὺς λεξιλογικοὺς πίνακες (A, B) καὶ τρεῖς ἐπιμέρους (A1, A2, A3).

A. Ἀλφαβητικὸς πίνακας ὄλων τῶν λεξικῶν μορφῶν¹⁸ τοῦ κειμένου, μὴ ὁμαδοποιημένων —δηλαδὴ οἱ κλιτοὶ τύποι ἑνὸς λήμματος δὲν εἶναι πάντοτε μαζί, π.χ. ἄλλου τὸ λέγω ἄλλου τὸ εἶπα—, μὲ διάκρισή τους κατὰ μέρη τοῦ λόγου καὶ μὲ τὴ συχνότητά τους. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν πίνακα, μὲ πρόσθετες ἐπεξεργασίες, προέκυψαν ἄλλοι τρεῖς πίνακες.¹⁹

A1. Ἀλφαβητικὸς πίνακας ὄλων τῶν λεξικῶν μορφῶν τοῦ κειμένου, ὁμαδοποιημένων κατὰ λήμματα —δηλαδὴ ὅλοι οἱ κλιτοὶ τύποι τῆς λέξης μαζί, π.χ. τὸ εἶπα κάτω ἀπὸ τὸ λέγω²⁰—, μὲ διάκρισή τους κατὰ μέρη τοῦ λόγου καὶ μὲ τὴ συχνότητά τους.

A2. Ἀλφαβητικὸς πίνακας ὄλων τῶν λέξεων-λημμάτων τοῦ κειμένου μὲ διάκρισή τους κατὰ μέρη τοῦ λόγου καὶ μὲ τὴ συχνότητά τους, δηλαδὴ περιλαμβάνεται μόνο τὸ λέγω μὲ συχνότητα 93, στὴν ὁποία ἔχει προσμετρηθεῖ καὶ τὸ εἶπα.

A3. Ἀριθμητικὸς πίνακας τῆς συχνότητος τῶν λέξεων-λημμάτων μὲ διάκρισή τους κατὰ μέρη τοῦ λόγου, δηλαδὴ ὁ προηγούμενος πίνακας κατατάσσεται ὄχι ἀλφαβητικά, ἀλλὰ κατὰ σειρά ἀριθμητικῆς συχνότητος, π.χ. γιὰ τὰ οὐσιαστικά ἀπὸ τὸ 1022 ὠς τὸ 1.²¹

τὸ τὸ στάδιο, π.χ. ἡ λέξη ἀρχή (: ἀρχή/ἐξουσία) θεωρήθηκε ἓνα λῆμμα. Ἀντιθέτως, τὰ ταυτῶσημα ἀποτελοῦν διαφορετικὰ λήμματα, π.χ. θύρα - πόρτα, ἵππος - ἄλογο κ.ἄ.

17. Βλ. τὴν παρουσίαση τῶν τεχνικῶν ζητημάτων ἀπὸ τὸν J. Brèhler, *Τὸ λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη*, β.π., σ. 37-40 καὶ *Τὰ Ἑλληνικά τοῦ Μακρυγιάννη*, β.π., σ. xxxi-xxxv.

18. Θὰ ἐπαναλάβω τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὀρολογία: *Λέξη-λήμμα* εἶναι ὁ τύπος ποὺ βρίσκεται ὡς λῆμμα στὸ λεξικό. *Λεξικὲς μορφές* (ἢ *παραδειγματικὲς μορφές* κατὰ τὸν Καζάκης) εἶναι οἱ κλιτοὶ τύποι ἑνὸς λήμματος. Ὁ ὅρος *λέξεις-παραπομπές* (occurrences) δηλώνει ὅλα τὰ χωρία ὅπου βρίσκεται ἡ λεξικὴ μορφή (ἐπαναλαμβανόμενες *παραδειγματικὲς μορφές* κατὰ τὸν Καζάκης). Γιὰ τὴν ὀρολογία, βλ. καὶ Ντρία Φιλίππιδου, *Ἡ Ἔντασι τοῦ Ἀβραάμ στὸν ὑπολογιστὴ*, Ἑρμῆς 1986, σ. xvi.

19. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν πίνακα A στοὺς πίνακες A1 καὶ A2 ἔγινε μὲ τὸ χέρι, ἐφόσον ἦταν ἀδύνατη ἡ τεχνικὴ ὑποστήριξη σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

20. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὁμαδοποίησης τοῦ λήμματος καὶ τῶν κλιτῶν τύπων τοῦ, βλ. I. N. Καζάκης, *Τὸ λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη*, β.π., σ. 29-33.

21. Ὁ πίνακας αὐτὸς προέκυψε μετὰ τὴ μηχανογραφικὴ ἐπεξεργασία τοῦ πίνακα A2 μὲ τεχνικὴ ὑποστήριξη.

Β. Συμφραστικός πίνακας λέξεων ή κοκκορντάντσα,²² δηλαδή όλες οι λεξικές μορφές σε όλες τους τις παραπομπές κατά αλφαβητική σειρά και με τόν κειμενικό τους περίγυρο (συμφραζόμενα), ό οποίος καθορίστηκε σε δύο γραμμές κειμένου περίπου, με τη λέξη στο κέντρο.²³

Τήν τεχνική έπεξεργασία ακολούθησε ή συστηματική μελέτη όλων τών πινακίων. Με αυτόν τόν τρόπο τó λεξιλόγιο εξετάστηκε από όλες τις δυνατές απόψεις: ό αλφαβητικός πίνακας (Α1) δίνει τήν εικόνα τού λεξιλογικού πληθυσμού και τών γραμματικών μορφών, προσφέρεται δηλαδή περισσότερο για τή μελέτη τής γλώσσας από γραμματική άποψη. Οί λέξεις-λήμματα (Α2) άποτελούν δείκτη για τή μέτρηση τού πλούτου τής γλώσσας, ενώ οί συχνότητες (Α3) μαρτυροϋν τις λεξιλογικές αλλά και τις θεματικές προτιμήσεις τού συγγραφέα. Μπορεί άκόμη νά προβεί κανείς στη χρονολόγηση και τήν έτυμολογική άνάλυση όλων τών λέξεων, διάβηματα τó όποιο δίνει τήν άποψη τής λεξιλογικής «διαστρωμάτωσης» τού κειμένου και έπιτρέπει τόν έντοπισμό δύο έπί μέρους σημαντικών φαινομένων: τής παραγωγής νέων λέξεων ή τής νεολογίας και τής εισδοχής ξένων λέξεων ή τών φαινομένων έκπολιτισμού. Τέλος, συγκρίνοντας τούς πίνακες λέξεων με τήν κοκκορντάντσα (Β), είμαστε σε θέση νά έντοπίσουμε συνώνυμα ή συγκέντρωση πολλών λέξεων γύρω από τó ίδιο θέμα ή, αντίστροφα, άπουσία λέξεων ως πρós ένα άλλο θέμα. Επίσης, είναι δυνατό νά μελετηθεί ό κειμενικός περίγυρος όρισμένων σημαντικών έννοιών και νά προσδιοριστεί τó σημασιολογικό τους πεδίο.²⁴

22. Συμφραστικός πίνακας λέξεων κατά τήν όρολογία τού Καζάκη, κοκκορντάντσα κατά τή διεθνή όρολογία (concordance).

23. Πρόκειται δηλαδή για τή μέθοδο KWIC (Key-Word-In-Context). Καί εδώ χρειάστηκε επέμβαση με τó χέρι για νά όμαδοποιηθοϋν οί ποικίλες μορφές τού ίδιου λήμματος, δηλαδή οί ίδιες περίπου έπεμβάσεις πού έγιναν κατά τή μετάβαση από τόν πίνακα Α στον Α1. Πρέπει έπίσης νά σημειωθεί ότι συχνά —και έφóσον δέν πρόκειται για καθαρά γλωσσικού τύπου παρατηρήσεις— τó κείμενο τών δύο γραμμών άποδεικνύεται άνεπαρκές. Γίνεται φανερό ότι ή κατάρτιση τών πινακίων δέν άποτελεί νέα τεχνική κατάκτηση ούτε καινοτομία, αλλά εργαλείο για τήν παραπέρα μελέτη τού κειμένου.

24. Για μιá γενική θεωρηση τών διαφόρων μεθόδων γλωσσικής άνάλυσης βλ. D. Maingueneau, *L'analyse du discours*, Παρίσι 1991.

II. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

1. Στατιστικά στοιχεία

Πίνακας 1: Κατανομή του λεξιλογίου κατά μέρη του λόγου

Μέρη του λόγου	Λέξεις παραπομπές (N)	Λεξικές μορφές (F)	Λέξεις λήμματα (V)			
1. Άρθρα	12176	17,10%	25	0,19%	2	0,03%
2. Ούσιαστικά	14684	20,63%	4211	32,33%	2311	35,99%
3. Επίθετα	3611	4,83%	1650	12,66%	746	10,99%
4. Άντωνυμίες	4948	6,95%	324	2,48%	50	0,76%
5. Ρήματα	8335	11,70%	2941	22,57%	930	14,40%
6. Μετοχές	2718	3,80%	1557	11,95%	781	11,91%
7. Ξηρορήματα*	3632	5,10%	595	4,57%	514	7,90%
8. Προθέσεις	7242	10,18%	103	0,79%	88	1,34%
9. Σύνδεσμοι	6710	9,42%	102	0,78%	89	1,35%
10. Ξηροφήματα	25	0,03%	9	0,06%	9	0,13%
11. Κύρια όνομα	4342	6,10%	1266	9,71%	789	12,17%
12. Μόρια	990	1,39%	3	0,02%	3	0,04%
13. Αριθμητικά	1930	2,71%	238	1,82%	193	2,94%
Σύνολο	71165	100,00%	13025	100,00%	6508	100,00%

* Στην κατηγορία αυτή κατατάχθηκαν και οι εμπρόθετοι προσδιορισμοί τόπου, χρόνου κλπ., που ανέρχονται σε 150, ενώ τα καθαυτά ξηρορήματα είναι 364.

*Λεξιλογικός πλοῦτος.*²⁵ Μια πρώτη διαπίστωση, που προκύπτει από τον πίνακα 1, είναι ότι η γλώσσα είναι πλούσια, με μεγάλη έκταση λεξιλογίου και πολλά άπαξ λεγόμενα, αν ληφθεί υπόψη ότι έχουμε να κάνουμε με γλώσσα μη λογοτεχνική. Σε σύνολο 71165 λέξεων-παραπομπών (N) οι λέξεις-λήμματα ανέρχονται σε 6508 (V), ποσό αρκετά υψηλό σε σχέση

25. Ο πλοῦτος (έκταση) ή αντίθετα ή επαναληπτικότητα (συρρίκνωση) του λεξιλογίου εξάγεται από τη σχέση N/V (όπου N = λέξεις-παραπομπές και V = λέξεις-λήμματα). Όσο μικρότερο είναι το N/V τόσο πλουσιότερο είναι το λεξιλόγιο. Σχολικά P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire. Essai de méthodologie*, Παρίσι 1954, και Ch. Muller, *Initiation à la statistique lexicale*, Παρίσι 1968. Βλ. επίσης τα πιο πρόσφατα άρθρα του περιοδικού *Computers and the Humanities*: D. Ratkowsky, «Book Reviews. The Travaux de Linguistique Quantitative», *Computers and the Humanities*, 22/1 (1988), 77-85· S. Johans-

με άλλα κείμενα,²⁶ φυσιολογικό όμως για καθημερινό λόγο που χρησιμοποιεί λέξεις από όλα τα επίπεδα της γλώσσας και πολλούς ξένους θρους. Η σχέση N/V ανέρχεται σε 10,93 και μαρτυρεί μεγάλη επαναληπτικότητα των λέξεων, ή οποία δικαιολογείται από τη φύση του κειμένου: ημερολόγιο με γλώσσα ανεπεξέργαστη και συχνές επαναλήψεις (π.χ. η λέξη *ήμέρα* άριθμεί 1022 παραπομπές).²⁷ Τα άπαξ λεγόμενα είναι 2560, ενώ το $V1/V = 0,39$, ποσοστό άρκετά ύψηλό.²⁸ Τα ξένα άπαξ είναι 400, όποτε, το $V1/V$, ύπολογιζόμενο μετά την άφάιρεση των ξένων λέξεων, μειώ-

son, «Word frequency and text type, some observations based on the LOB corpus of british english texts», στο *ίδιο*, 19/1 (1985), 23-36· G. Bourque - J. Duchastel, «Quelques résultats d'une analyse automatique du discours duplessiste», στο *ίδιο*, 20 (1986), 11-17.

26. Όπωςδήποτε είναι αυθαίρετες οι συγκρίσεις μεταξύ κειμένων μη όμοιόδων και με διαφορετική έκταση. Ένδεικτικά και με κάθε επιφύλαξη παραθέτω κάποια ποσοστά: Μακρυγιάννης (*Άπομνημονεύματα*) 5925 λέξεις, Σολωμός 4853, Σεφέρης 3896, Καβάφης 3343, Κάλβος 1791. Σχετικά Ν. Κυριαζίδης - Ι. Ν. Καζάκης - J. Bréhier, *Τό λεξιλόγιο του Μακρυγιάννη*, ό.π., σ. 18· Π. Σ. Πίστας, «Προβλήματα εκτίμησης του λεξικολογικού πλούτου των ποιητικών κειμένων», *Άφιέρωμα στον καθηγητή Αίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979. Άπο την ξένη λογοτεχνία: Πούσιν (*Fille du capitaine*) 4783, Corneille (*L'illusion comique*) 1906, Apollinaire (*Alcools*) 2926, Mallarmé (*Poésies*) 2279, βλ. E. Brunet, «L'URL 9: Etude statistique des textes littéraires», *Computers and the Humanities*, 20/3 (1986), 213-216.

27. Η μεγάλη επαναληπτικότητα των λέξεων άποτελει προφανώς χαρακτηριστικό κειμένων με γλώσσα ανεπεξέργαστη και μη λογοτεχνικού τύπου. Φυσικά παίζει ρόλο και τό μήκος του κειμένου. Π.χ. στον Μακρυγιάννη (*Άπομνημονεύματα*), όπου $N/V = 26,94$, ή επαναληπτικότητα είναι άκόμη μεγαλύτερη, ενώ στα κείμενα λογοτεχνικού τύπου ή σχέση είναι μικρότερη: Καβάφης 5,23, Σεφέρης 4,2, Corneille 8,18, Apollinaire 5,27, Mallarmé 5,27, ενώ *Bellum gallicum* 13,89. Βλ. Π. Σ. Πίστας, ό.π., σ. 412· Κ. Μηνάς, *Η γλώσσα του Καβάφη από γραμματική και λεξικολογική άποψη*, Γιάννινα 1985· E. Brunet, ό.π.

28. Θεωρητικά ή σχέση άνάμεσα στις λέξεις-λήμματα της συχνότητας 1 (άπαξ λεγόμενα) και στο σύνολο των λέξεων-λημμάτων ($V1/V$) είναι 0,50. Άυτό όμως οι ύπολογισμοί έχουν γίνει για μικρότερα κείμενα (συνήθως λαμβάνεται ως δείγμα ένα κείμενο με 9000 παραπομπές). Έδώ έχουμε 71000 παραπομπές και γλώσσα ανεπεξέργαστη, δηλαδή επαναλαμβανόμενη (πβ. με γαλλική όμιλούμενη $V1/V = 0,33$). Για τη μέθοδο, βλ. R. Michéa, «De la relation entre le nombre des mots d'une fréquence déterminée et celui des mots différents employés dans le texte», *Cahiers de Lexicologie*, 18/1 (1971), 68-71· ό ίδιος, «De quelques régularités statistiques du discours, essai de synthèse», στο *ίδιο*, 20/1 (1972), 65-78. Έργαρομός της στά: A. Geffroy, «L'étendu du vocabulaire chez Hebert et Robespierre», στο *ίδιο*, 22/1 (1973), 96-107· ό ίδιος, «Formes de base et formes spécifiques dans le discours robespierriste», στο *ίδιο*, 24/2 (1974), 96-136.

νεται στο 0,37. "Αν αφαιρεθούν ακόμη τα κύρια όνόματα και οι άριθμοι (που δὲν ἀποτελοῦν δείκτη λεξιλογικοῦ πλούτου), τὸ V1/V πέφτει στο 0,34, ἀλλὰ παραμένει ἱκανοποιητικὸ σὲ σχέση μετὸ μήκος και τὸ εἶδος τοῦ κειμένου.²⁹

2. Χαρακτηριστικὰ τῆς γλώσσας και γραμματικὰ δεδομένα

Ἡ γλώσσα εἶναι μεικτὴ, ἀπλούστερη στὰ τμήματα ὅπου γίνεται ἀναφορὰ σὲ πράγματα και στὴν καθημερινὴ ζωὴ, πὺ καθαρολογικὴ στὶς περιγραφὲς τῆς φύσης, τῶν φυσικῶν φαινομένων ἢ τῶν συναισθημάτων, ὅπως ὁ ἔρωτας.³⁰

Ἡ ὀρθογραφία τῶν λέξεων παρουσιάζει πολυτυπία και ἀστάθεια, ὅπως στὰ περισσότερα κείμενα τῆς ἐποχῆς πὺ δὲν εἶναι γραμμένα σὲ ἀρχαῖζουσα (νοτιέ/νοτιά, πηγμοδ/πηγαίμοδ, σπῆτι/σπίτι). Ἡ μορφολογικὴ ἀνάλυση³¹ ἔδειξε τὴν ἀνομοιογένεια τοῦ λεξιλογίου, ἢ ὅποια ὀφεί-

29. Καὶ ἐδῶ παραθέτω κάποια συγκριτικὰ στοιχεῖα: Τὰ ἀπαξ τοῦ Μακρυγιάννη ἀνέρχονται σὲ 2363 ἐπὶ συνόλου 6603 λέξεων-λημμάτων (0,35) γιὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα και τὰ Ὁράματα και Θάματα καὶ, βλ. Ν. Κυριακίδης - Ι. Ν. Καζάκης - J. Bréhier, *Τὰ ἑλληνικά τοῦ Μακρυγιάννη*, ὁ.π., σ. ν. Τὰ ἀπαξ τοῦ Σολωμοῦ 1725 (0,35), τοῦ Σεφέρη 2025 (0,52), τοῦ Καβάφη 1821 (0,54), βλ. Π. Σ. Πίστας, ὁ.π., σ. 410. Τὰ ἀπαξ τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ εἶναι 434 σὲ 1094 λήμματα (0,39), βλ. Ντῖα Φιλιππίδου, *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, ὁ.π., σ. 200. Τὰ ἀπαξ στὸν πρόλογο τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ι. Μοισιόδακος ἀνέρχονται σὲ 420 ἐπὶ συνόλου 1013 λέξεων (0,41), ποσοστὸ θεωρούμενο ἰδιαίτερα ὑψηλό, βλ. Θ. Μπεχράκης - Ρ. Νικολαῖδης, *Στατιστικὴ ἀνάλυση λεξικῶν δεδομένων. Οἱ πρόλογοι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν τῆς περιόδου τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ* (πρόλογος J. P. Benzécri), Ἀθήνα (ΕΚΚΕ - ΚΝΕ/ΕΙΕ), 1990, σ. 101.

30. Ἡ μεικτὴ γλώσσα χαρακτηρίζει ὅλα τὰ φαναριώτικα ἡμερολόγια, μετὴ κλίση ἄλλοτε πρὸς τὴν ἀρχαῖζουσα ἄλλοτε πρὸς τὴν ἀπλή, ἀνάλογα μετὰ συμφραζόμενα, μετὴ τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τοῦ συντάκτη, ἀλλὰ και μετὴ τὴν ἰδεολογικὴ τῆς χρῆση (π.χ. ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρῆτων χρησιμοποιοεῖ κυρίως ἀρχαῖζουσα γλώσσα, ἐνὼ ὁ Κ. Δαπόντες ἀπλή). Ἡ μεικτὴ γλώσσα θὰ παραμείνει χαρακτηριστικὸ και τῆς Ἀθηναϊκῆς σχολῆς μετὰ τὸ 1821, βλ. Ν. Μπούρας, *Ἡ γλώσσα τῶν ποιητῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς σχολῆς*, Πλάτων, 17/33/34 (1965), 124-186 και Γ. Ζῶρας, *Ὁ ἐλληνικὸς ρομαντισμὸς και οἱ Φαναριώται*, Ἀθήνα 1975, σ. 24-27.

31. Βασίστηκε στὴ *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ* τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη (*Ἄπαντα*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1981) και σὲ ἄλλες μελέτες, ὅπως: R. Browning, *Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα, μεσαιωνικὴ και νέα*, Ἀθήνα 1972· A. Mirambel, *Ἡ νέα ἑλληνικὴ γλώσσα. Περιγραφή και ἀνάλυση*, Θεσσαλονίκη 1978· G. Thomson, *Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἀρχαία και νέα*, Ἀθήνα 1989· P. Mackridge, *Ἡ Νεοελληνικὴ Γλώσσα*, Ἀθήνα 1990· P. Chantraine, *Ἱστορικὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα 1990. Ν. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα 1981.

λεται στη μείξη τύπων που ανήκουν σε διαφορετικά συστήματα, δηλαδή της νεότερης γλώσσας και της αρχαίας. Διπλοτυπίες παρατηρούνται στο άρθρο (είς/ένας) περισσότερο στο ουσιαστικό (βοῦς/βόδι, χεῖρ/χέρι) και το ρῆμα (ἀπαντήσαμεν/ἀπηντήσαμεν/ἤπαντήσαμεν)· λιγότερο στο επίθετο (πλάγιος/πλαιγιός) και στην άντωνυμία (ὁ ὁποῖος/ὁποῦ). Ἡ μετοχή διατηρεῖ κατά κανόνα τὴν ἀρχαία μορφολογία (ἄδων, ἀγκομαχῶν), ἐνῶ σπάνια ἀπαντᾷ ἡ νεότερη μετοχή σε -οντας (πάντοτε σε -ωντας, π.χ. κινώντας, παίροντας). Διατηρεῖται τὸ ἀπαρέμφατο, συχνότερα ὡς ἔναρθρο (τὸ ἀκούειν). Τὰ ἐπιρρήματα λήγουν συνήθως σε -ως (ἀθλίως, βαρβαρικῶς, ἀδιακόπως) και σπανιότερα σε -α (ἀναπαντικά, καβάλα). Σὲ γενικές γραμμές, πάντως, ὑπερτεροῦν οἱ τύποι τῆς ἀρχαίας (ὁ ὁποῖος 345 / ὁποῦ 125, ἦν 276 / ἦτον 84).

Ἡ συχνὴ χρήση τοῦ ἄρθρου συνδέεται μὲ τὴν ἐκτεταμένη χρήση τοῦ οὐσιαστικοῦ. Ἡ ἀναφορικὴ άντωνυμία δὲν χρησιμοποιεῖται εὐρέως, ὅπως στὴ λαϊκὴ γλώσσα (125 φορές, πβ. Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα 1093), ἄρα ἡ σύνταξη εἶναι λιγότερο ἀναλυτικὴ. Ὡς πρὸς τὶς πτώσεις, συχνότερη εἶναι ἡ χρήση τῆς ὀνομαστικῆς (42%) και αἰτιατικῆς (25%), ὅπως εἶναι φυσικό. Ἄν και περιορισμένη, ἡ δοτικὴ ὑφίσταται (2%). Ἡ χρήση ὅμως τῆς γενικῆς εἶναι ἐκτεταμένη (30%), πράγμα που δείχνει τὴν ἐμμονὴ στὸ ἀρχαῖο μοντέλο σύνταξης.³² Ἀπὸ τὶς προθέσεις, ὑπερτεροῦν οἱ ἀρχαῖες (ἀντί, κατά, μετά, μέχρι, παρά, πρὸς, περί, ἐν, ἐπί, ἐκ). Ἡ σύνδεση τῶν φράσεων γίνεται καθ' ὑπόταξη σὲ ποσοστὸ 52%, πράγμα που ἐπίσης ἀπομακρύνει τὴ γλώσσα τοῦ Κοδρικᾶ ἀπὸ τὴ λαϊκὴ (πβ. Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα 21%). Οἱ σύνδεσμοι εἶναι οἱ περισσότεροι τῆς ἀρχαίας (μέν, δέ, τε, γάρ, καίτοι, διό, τοῖνον, εἰ) (6102 παραπομπές / 608 τῆς νέας). Ὁ και ἔρχεται πρῶτος μὲ 3081 παραπομπές (σχετικὰ λίγες, πβ. Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα 13199), ἀκολουθεῖ ὁ δὲ μὲ 1240.

Ἡ οὐσιαστικοποιημένη ἔκφραση, ἡ σύνταξη μὲ γενικὴ και δοτικὴ, οἱ ἀρχαῖες προθέσεις, ἡ σύνδεση τῶν φράσεων καθ' ὑπόταξη μὲ συνδέσμους τῆς ἀρχαίας εἶναι γραμματικὰ φαινόμενα που μαρτυροῦν τὴν προτίμηση πρὸς τὴν ἀρχαῖζουσα σύνταξη.

Τὸ ὕφος εἶναι συχνὰ πομπῶδες μὲ ρητορικὰ σχήματα και τάση πρὸς τὸ ὑπερβολικό, χαρακτηριστικά τοῦ μπαρόκ, ἀλλὰ και μὲ ἐπιδράσεις ἀπὸ

32. Στὴ νέα ἑλληνικὴ, πρώτη σὲ συχνότητα ἔρχεται ἡ αἰτιατικὴ, ἀκολουθεῖ ἡ ὀνομαστικὴ, μετὰ ἡ γενικὴ, ἡ ὁποία ἔχει μειωθεῖ κατὰ πολὺ, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ και μὲ ἐμπρόθετη αἰτιατικὴ, ἐνῶ ἡ δοτικὴ δὲν ὑφίσταται, βλ. Μ. Τριανταφυλίδης, ὁ.π., σ. 53· Α. Mirambel, ὁ.π., σ. 79-80· Ρ. Mackridge, ὁ.π., σ. 112, 119.

την έκκλησιαστική ρητορική.³³ Οί μεταφορές που προέρχονται από την αρχαία ιστορία και τη μυθολογία είναι συχνότερες (18 περιπτώσεις),³⁴ ενώ οι δανεισμένες από την ευρωπαϊκή λογοτεχνία είναι περιορισμένες (2 περιπτώσεις).³⁵ Από την έκκλησιαστική ρητορική προέρχονται επίσης στερεότυπες φράσεις και επίθετα, κυρίως στο ύβρεολόγιο.³⁶

3. Το λεξιλόγιο

Διαστρωμάτωση. Η χρονολόγηση όλων των λέξεων και η κατάταξή τους κατά περιόδους (αρχαία, ελληνιστική, βυζαντινή, όθωμανική) έδειξε ότι υπάρχουν λέξεις από όλες τις ιστορικές περιόδους, όμως το προβάδισμα

33. Παραδείγματα υπερβολής: *κατηφανίσθην του κόπου* (σ. 77), *τοῦτο ἀπεπλήρωσε τὸ νὰ μὲ ἀφανίσῃ* (σ. 25). Τὸ ὄξύμωρο, συχνὸ στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Κοδρικᾶ (π.χ. ἔκαμα τὸν γλυκύτερον καὶ πικρότερον ἀποχαιρετισμόν, σ. 131, ἀσκέπτου σκέφους γενομένης καὶ ἀκριτοῦ ἀποφάσεως, σ. 13) καὶ σὲ ἄλλα ἡμερολόγια, εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ μικροῦ καὶ ἀγαπᾶ τὰ παράδοξα καὶ ἀντιθετα, βλ. B. Morrissette, «Structures de sensibilité baroque dans le roman pré-classique», *CAIEF*, 11 (1959), 86-103· ἐπίσης D. Souiller, *La littérature baroque en Europe*, Παρίσι 1988. Ἄνῃκει ὅμως καὶ στὴν ἑλληνικὴ παράδοση τῆς σάτιρας, ὅπου χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐκφράσει εἰρωνεία καὶ συγκλυμένη κριτικὴ, ὅπως στὰ βυζαντινὰ κείμενα (π.χ. *παπὰς ἀπάπας, τὸν ἀμοιᾶζων μοναχός, σαλὲ ἡγοῦμενε κατέβης ἀναβάς*, βλ. Φ. Κουκουλές, *Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά*, Ἀθήνα 1950, τ. 2, σ. 177-178) ἢ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου (π.χ. *εἰς τὸν ἀλογόν του λόγον δὲν ὑποτάσσεται*, βλ. Μ. Γεδεών, «Κανονικὰ διατάξεις, λύσεις θεσπίσματα τῶν ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως», *Παράστ. Ἐκκλ.* Ἀληθείας, 1-2, Κωνσταντινούπολη 1888, πράξη ἀρ. Υἠ' /1793, σ. 282). Στὴν περίπτωση τοῦ Κοδρικᾶ ἡ σατιρικὴ διάθεση καλλιεργεῖται ἰδιαίτερα, ὅχι μόνον ὡς περιβλήμα κοινωνικῆς κριτικῆς ἀρμόζον στὴν κρυψίνουα τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ταυρᾶζει στὴν ἐγωκεντρικὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ καὶ κρίνει ἀπὸ ἀπόσταση ἀνωτερότητας ἢ καὶ λόγω μισανθρωπίας καὶ κακεντρέχειας (γνώρισμα καὶ ἄλλων σατιρικῶν, π.χ. τοῦ Γκόγκολ). Γιὰ τὸ ὕφος καὶ τὶς συγγραφικὲς λιανότητες τοῦ Κοδρικᾶ, βλ. καὶ Α. Ἀγγέλου, *ὁ.π.*, σ. 222 κ.ἑ.

34. Ὑπάρχουν 12 ὀνόματα θεῶν, ἡρώων καὶ ἄλλων προσώπων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος σὲ θέματα σχετικὰ μὲ τὸν ἔρωτα, τὸ κρασί, τὴν τρικυμία, τὴ φωτιά, τὸν ὕπνο, τὴ νομοθεσία (Ἀφροδίτη, Ἐρως, Γανυμήδης, Βάκχος, Ποσειδῶν, Ἥφαιστος, Μορφεύς, Λυκούργος κ.ἄ.).

35. Ἀπὸ τὴ σύγχρονη Εὐρώπη εἶναι δανεισμένα τὰ ὀνόματα τῆς Mme de Pompadour καὶ τοῦ captain Cook, σὲ θέματα σχετικὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς συναναστροφές καὶ τὴ ναυτικὴ τέχνη.

36. Π.χ. *ἄρχησεν ὁ Θεοσίτης τὰς παλαμναίας ἀράς νὰ ψάλλῃ [...]* ἤρξατο ὁ παλαμναῖος Θεοσίτης τὰς ἱερεμιάδας του (σ. 139-140). Ἐπίθετα: *θεοστυγής, κατάρατος, κοσμοφθόρος, παγκάκιος, πονηρόβιος κ.ἄ.*

ἀνήκει στις ἀρχαίες,³⁷ οἱ ὁποῖες ἀνέρχονται στὸ 64%, ἐνῶ οἱ ἄλλες συγκεντρώνουν ὅλες μαζὶ μὲλις τὸ 23% (ἐλληνιστικὲς 8,16%, βυζαντινὲς 9,41%, νεότερες 5,67%) (βλ. πίν. 2). Στὶς ἐλληνικὲς λέξεις πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ξένες, οἱ ὁποῖες ἀνέρχονται σὲ 13,26% καὶ ἀνήκουν, οἱ περισσότερες, στὴ νεότερη περίοδο. Ἡ πολλαπλὴ αὐτὴ διαστρωμάτωση τοῦ λεξιλογίου συνεπάγεται πολλὰ ταυτόσημα καὶ συνώνυμα, ὅπως *ἔρις*, *φιλονικία*, *διένεξις*, *διχόνοια*, *συναίρεσις*, *συναρπαγὴ*, *λογομαχία*, *λογοτριβὴ*, *καννάς*, *μουτζαδελές*.³⁸

Πίνακας 2: Χρονολογικὴ διαστρωμάτωση τῶν λέξεων-λημμάτων

Περίοδος	Ἑλληνικὲς		Τουρκικὲς		Εὐρωπαϊκὲς			Σύνολο		
	ἀρ.	%	ἀρ.	%	ιτ./γαλλ.	ρομ.	ἀλβ./σλαβ.	ἀρ.	%	
Ἀρχαία	3414	63,49%						3414	63,49%	
Ἐλληνιστικὴ	439	8,16%						439	8,16%	
Βυζαντινὴ	506	9,41%	11	0,20%	115	2,13%	9	0,15%	641	11,92%
Νεότερη	305	5,67%	378	7,02%	152	2,82%	48	0,89%	883	16,42%
Σύνολο*	4664	86,73%	389	7,23%	267	4,96%	48	0,89%	9	0,15%
								5377	100,00%	

* Ἀφαιρέθηκαν τὰ κύρια ὀνόματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖται ἄλλου εἴδους ἐπεξεργασία —κυρίως γιὰ τὰ τοπωνύμια—, καὶ τὰ ἀριθμητικά, ἐπειδὴ πρόκειται κυρίως γιὰ ἀριθμούς. Ἐπίσης οἱ ἐπιρρηματικοὶ προσδιορισμοὶ (150), οἱ ὁποῖοι δὲν βρίσκονται σὲ λέξικα —προφανῶς ἀνήκουν στὴ νεότερη περίοδο.

Ἰδιόλεκτος. Ὑπάρχουν πολλὲς λέξεις γιὰ καθημερινὲς ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν ἰδιομορφία τοῦ συντάκτη ἢ τοῦ κύκλου του καὶ μᾶλλον ἀνήκουν στὴν ἰδιόλεκτο τοῦ Φαναριῦ, τὰ «πολιτικά» (βρετό, ματόφλοδο, μυστήριον, πουρδαῖον). Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι δὲν βρίσκονται σὲ συνήθη λεξικά, παρὰ μόνον στὸ λεξικὸ τοῦ Σικαρλάτου Βυζάντιου.³⁹

37. Ἀρχαῖες ὡς πρὸς τὴ ρίζα καὶ τὴ μορφολογία (βυζ. παιδάκι < ἀρχ. παιδίον). Δὲν λαμβάνεται ὁμοῦς ὑπόψη ἡ σημασιολογικὴ ἀπόκλιση, π.χ. οἱ λέξεις *ὄρισμός*, *πατριάρχης*, *οἰκονομία*, οἱ ὁποῖες ἄλλαξαν σημασία, θεωρήθηκαν ἀρχαίες. Πρόκειται πάντως γιὰ λίγες λέξεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

38. Γιὰ τὰ συνώνυμα στὴ νέα ἐλληνικὴ, βλ. Α. Mirambel, *ὁ.π.*, σ. 300-304. Βλ. καὶ παρακάτω τὸ ξένο λεξιλόγιο, ὅπου ἡ συνωνυμία εἶναι ἐμφανέστερη.

39. Σκ. Δ. Βυζάντιος, *Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς διαλέκτου μεθρημνευμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν καὶ τὸ γαλλικὸν μετὰ γεωγραφικοῦ πίνακος τῶν νεωτέρων καὶ παλαιῶν ὀνομάτων*. Ἀθήνα 1835· ὁ ἴδιος, *Λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1-2, Ἀθήνα 1852.

Νεολογισμοί.⁴⁰ Είναι περιορισμένοι και δὲν πρόκειται γιὰ λέξεις δημιουργημένες γιὰ νὰ καλύψουν νέες ἀνάγκες τῆς ζωῆς, ἀλλὰ κυρίως γιὰ «ἐπιδεικτική νεολογία»,⁴¹ δηλαδή γιὰ λέξεις παράγωγες ἀπὸ παλιότερες μὲ μικρὲς διαφοροποιήσεις στὴ μορφή ἢ τὴ σημασία (*ἀντιχαιρετισμός*, *ἀπροστοχασία*, *διάρκειες*, *ἐκλαμπρότης*, *μουρμουρισμός*, *ταξίδευμα*)⁴² καὶ πολλὲς σύνθετες (*ἐχθροπάθεια*, *κακοφιλόδοξος*, *πολυσύγχιτος*, *χρῶμαι-ενγενική*, *ψευτοκλέπτης*),⁴³ οἱ ὁποῖες καλύπτουν περισσότερο ρητορικὲς ἀνάγκες, ἐνῶ σὲ λίγες περιπτώσεις ἐντοπίζονται νεολογισμοὶ μὲ βάση τὶς πραγματικὲς ἀνάγκες. Βέβαια τὸ κείμενο δὲν εἶναι τὸ ἐνδειγμένο γιὰ τὴν ἀναζήτησή νεολογισμῶν, ὅπως θὰ ἦταν ἓνα φιλοσοφικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ ἔργο, εἶναι ὅμως κατάλληλο γιὰ νὰ φανεῖ ἡ εἰσαγωγή νέων λέξεων τῆς

40. Εἶναι γνωστὸ ὅτι κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα οἱ λόγιοι (Βούλγαρης, Καταρτζῆς, Κοραῆς) ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς γλώσσας καὶ δίνουν μεγάλη σημασία στὴ δημιουργία νέων λέξεων ποὺ θὰ πλαστοῦν «κατ' ἀναλογία» μὲ τὶς ἀρχαῖες. Σχετικὰ Κ. Θ. Δημαράς, «Ἑλληνικὴ Νεολογία», *Τετράδια Ἑργασίας*, 7 (1984), 33-43. Στὸν ἐντοπισμὸ τῶν νεολογισμῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα λεξικά, ἀπαραίτητο εἶναι τὸ λεξικὸ τοῦ Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή λέξεων ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς λεξικοῖς*, Ἀθήνα 1883. Πρέπει ὅμως νὰ τὸ συμβουλευθεῖται κανεὶς μὲ προσοχή γιὰτὶ περιέχει κάποιες λάθος χρονολογήσεις. Π.χ. λέξεις ποὺ ἤδη ἀπαντοῦν στὶς *Ἐφημερίδες τοποθετοῦνται σὲ μεταγενέστερη ἐποχή: περιδιάβασις* (1805), *ἐπαγγελματικῶς* (1816), *εὐρωπαϊκός* (1843), *φαναριωτικός* (1876) κ.ἄ. Γιὰ τὸν Κουμανούδη καὶ τὸ λεξικὸ τοῦ, βλ. Μ. Δήτσα, *Νεολογία καὶ κριτική*, Ἀθήνα 1988.

41. Γιὰ τὴν «ἐπιδεικτικὴ νεολογία» (ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὁ ὕρος) καὶ τὴ διάκρισή της ἀπὸ τὴ νεολογία (πβ. néologisme/néologie), βλ. J. P. Seguin, *La langue française au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1972, 174-177· L. Guilbert, «Théorie du néologisme», *CALF*, 25 (1973)· G. Matoré, «Le néologisme, naissance et diffusion», *Le français moderne*, 20/2 (1952).

42. Πβ. μὲ τὶς ἀρχαῖες *ἀντιχάϊρω*, *ἀστόχαστος*, τὶς ἐλληνιστικὲς *διάρκεια*, *ἐκλαμπρος*, τὶς βυζαντινὲς *μουρμούρα*, *ταξίδιον*. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στὴ νέα ἐλληνικὴ ὑπάρχουν λίγες ριζικὲς λέξεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονται ὅλες οἱ ἄλλες, βλ. P. Mackridge, *ὁ.π.*, σ. 426. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐλεγχθεῖ εἶναι ἡ ἀνάγκη ποὺ τὶς δημιουργεῖ.

43. Ἡ σύνθεσις εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνες (καὶ σὲ κείμενα λαϊκά). Συνεχίζεται κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους στὴν ἐκκλησιαστικὴ ρητορική. Π.χ. βλέπουμε σὲ πατριαρχικὰ κείμενα τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα σύνθετες λέξεις, ὅπως *συνευδουλαγωγηθέν*, *βαρυσυμφωτάτος*, *προσαπατερωθέντων*, *ἐκουσιο-ακουσίος κ.ἄ.*, βλ. Δ. Ζακωθινός, «Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας (1593-1798)», ἐκδιδόμενα ἐκ παρσιακῶν κωδίκων», *Ἑλληνικά*, 4 (1931), 229-248 καὶ Γ. Ἀραμπατζόγλου, *Φωτίειος βιβλιοθήκη*, τ. 2, Κωνσταντινούπολη 1933, σ. 138. Ἀπὸ τοὺς λόγιους, ὁ Κοραῆς ἀγαπᾷ ιδιαίτερα τὶς πολυσύνθετες λέξεις, ὅπως *βαρβαροχονδροκαμηλοκουβακοειδέστατος*, *διαβατικοσυγκειμενευστήμονες*, βλ. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, τ. 1, 1774-1798, Ἀθήνα 1964, σ. 12, 26.

εποχής σε ένα καθημερινό γραπτό. Έτσι, στο πολιτικό λεξιλόγιο έντοπιζονται κάποιοι νεολογισμοί: λέξεις που κατάγονται από την αρχαία, αλλά έχουν πλαστεϊ πάνω σε ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής του Διαφωτισμού (βασιλισμός, δεσποτισμός),⁴⁴ ενώ άλλες αρχαίες λέξεις υπό την επίδραση της γαλλικής Έπανάστασης αποκτούν νέο περιεχόμενο (αριστοκρατία, δημοκρατικός).⁴⁵ Στο τεχνικό, το κοινωνικό αλλά και το λεξιλόγιο του πολιτισμού, παρατηρούμε λέξεις ελληνικής έτυμολογίας, που εισάγονται μέσω γαλλικών ή ιταλικών (άτμοσφαιρα, ηλεκτρισμός, τηλεσκόπειον, κριτικά, εγκυκλοπαιδεία)⁴⁶ ή αποτελούν μετάφραση ξένου όρου (κόσμος, με πνεύμα).⁴⁷ Μια άλλη κατηγορία λέξεων που θά μπορούσαν να θεωρηθούν νεολογισμοί, είναι οι ελληνικές λέξεις, της αρχαίας κυρίως, οι οποίες αντικαθιστούν συχνά ξένους όρους (προάριστον/καθβαλί, επίκεντρον διοικητήριον/bureau central), όπως θά δούμε εξετάζοντας το ξένο λεξιλόγιο.

3.1. Το ξένο λεξιλόγιο

Σημαντικά είναι τα συμπεράσματα που μπορεί να εξαγάγει κανείς από τη μελέτη των ξένων λέξεων,⁴⁸ οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 13,26% του λε-

44. Πρόκειται για σημασιολογικό δάνειο από το γαλλικό royalisme, με βάση το αρχαίο βασιλεία και για προσαρμογή του despotisme (< αρχ. δεσποτεία), το οποίο εμφανίζεται πρώτη φορά στον Fénelon (*Les aventures de Télémaque*, 1699), με αναφορά στις ανατολικές μοναρχίες, βλ. A. Soboul, «Sur la fonction de l'absolutisme éclairé», *Annales Historiques de la Révolution Française* (= *AHRF*), 51 (1979), 519-534.

45. Η λέξη aristocratie το 1789 γίνεται συνώνυμο του Ancien Régime. Démocrate είναι αυτός που υπηρετεί την Έπανάσταση, βλ. H. Walter, *Des mots sans-culottes. Pour servir à l'intelligence des mots dont notre langue s'est enrichie lors de la Révolution, et à la nouvelle signification qu'ont reçu quelques anciens mots*, Παρίσι 1989· M. Peronnet, *Les 50 mots clefs de la Révolution française*, Παρίσι 1988· R. Barny, «Les mots et les choses chez les hommes de la Révolution française», *La Pensée*, 202 (1978), 96-115.

46. Atmosphère (< ατμός + σφαίρα, télescope (< τηλε + σκοπώ, électricité (< ηλεκτρον, politica / politique (< πολιτική, encyclopédie (< εγκύκλιος + παιδεία.

47. Πρόκειται για απόδοση των αντίστοιχων γαλλικών homme du monde και homme d'esprit ή bel esprit, βλ. D. Lopez, «Discours savant et style mondain: les 'Entretiens sur la pluralité des mondes' au centre d'une tradition de l'échange», *Actes du Colloque Fontenelle* (Rouen 6-10 'Οκτ. 1987), 117-128.

48. Καταμετρήθηκαν ως ξένες λέξεις όσες πέρασαν στην ελληνική γλώσσα από τη βυζαντινή περίοδο και έζης. Συνυπολογίστηκαν τα ξένα δάνεια ελληνικής προέλευσης (άτμοσφαιρα), όχι όμως και τα σημασιολογικά δάνεια (βασιλισμός) (βλ. πύο πά-

ξιολόγιο⁴⁹ και αποτελούνται κυρίως από τουρκικές (7,23%) και δυτικοευρωπαϊκές λέξεις (4,96%), ενώ ελάχιστες είναι οι ρουμανικές (0,89%) και οι άλβανικές-σλαβικές (0,15%).

Διαστρωμάτωση. Οι δυτικοευρωπαϊκές λέξεις αποτελούνται από διάφορα στρώματα: νεολατινικές (ρήξ, πρήγκηψ, ἄρματα, βούλλα) και ιταλικές λέξεις (σεκρετάριος, κανόνι, πανί, κόντες) που πέρασαν κατά τη βυζαντινή περίοδο· ιταλικές (κονσερβατόρος, τζερεμόνια, ἰγγετζιάτο, πιάτο, ὄσταρία) και γαλλικές (καπράλος, λακαίς, δεπαρταμέντο, ρεπούπλικα, ὄπερασιόν) τῶν νεότερων χρόνων. Σὲ γενικές γραμμές, οἱ νεότεροι δανεισμοὶ ὑπερτεροῦν, ἂν καὶ ὄχι σημαντικά (57% ἔναντι 43%), ἐνῶ τὰ δάνεια ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἔχουν ἰσορροπήσει μὲ τὰ ἰταλικά νεότερα, ἐμφανίζοντας ταυτόχρονα μιὰ ἀνοδικὴ τάση (22% ἔναντι 21%).

Στὶς γαλλικὲς θὰ μπορούσαν νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλες λέξεις (14%), τῶν ὁποίων ἡ προέλευση δὲν εἶναι σαφής. Ἡ μορφή τους προσεγγίζει στὴν ἰταλικὴ (διβερσιόνη, σεντιμέντα, σερβίτζιο, ἴντριγγα), ἀλλὰ μποροῦν κάλλιστα νὰ ἔχουν προσληφθεῖ ἀπὸ τὴ γαλλικὴ, ἢ ὅποια κυριαρχεῖ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὸν χῶρο τῶν Ἑγεμονιῶν.⁵⁰ Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἂν ἐξετάσει κανεὶς τὶς διαφορετικὲς χρονικὲς ἐνότητες τοῦ ἡμερολογίου. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς λέξεις —κυρίως γιὰ τὴν περιγραφή πολιτικοστρατιωτικῶν γεγονότων, γιὰ τὸν ὕλικὸ πολιτισμὸ καὶ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις— ἐμφανίζονται κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Κοδριακῆ στὶς Ἑγεμονίες

νο). Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὰ ξένα δάνεια εἶναι μεγάλη. Ἐνδεικτικά: G. Meyer, «Die slavischen, albanischen und rumänischen Lehnwörter im Neugriechischen», *Neugriechische Studien*, II, Βιέννη 1894· M. Τριανταφυλλίδης, «Die Lehnwörter der Mittelgriechischen Vulgärliteratur», *Ἄπαντα*, ὁ.π., τ. 1, 299-494· K. Κουκκίδης, «Λεξιλόγιον ἑλληνικῶν λέξεων παραγομένων ἐκ τῆς τουρκικῆς γλώσσας», *Ἀρχεῖον τοῦ Ὁρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὑπουργοῦ*, 24/25 (1960), 281-312, 121-220· I. T. Παμπούκης, *Τουρκικὸ λεξιλόγιον τῆς νέας ἑλληνικῆς*, τ. 1, Ἀθήνα 1988.

49. Ἄν ὑπολογισθεῖ τὸ ποσοστὸ ἐπὶ 5377 λέξεων-λημμάτων, δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κύριων ὀνομάτων, τῶν ἀριθμητικῶν καὶ τῶν ἐπιρρηματικῶν προσδιορισμῶν (βλ. πίν. 2). Στὸ σύνολο τῶν 6508 λέξεων τὸ ποσοστὸ μειώνεται στὸ 11%.

50. Ἀπὸ τὸ 1750 ἔχει γίνει κύρια διπλωματικὴ γλῶσσα καὶ προτινεται ὡς παγκόσμια κοινὴ. Οἱ Φαναριῶτες τὴ μελετοῦν ἀπὸ παιδιὰ. Σχετικὰ J.-P. Seguin, ὁ.π., σ. 14-17· F. Schöll, *La langue française dans le monde*, Παρίσι 1936· K. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1985, σ. 103. Κλίμα διγλωσσίας ἐπικρατεῖ στὶς Ἑγεμονίες στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅποτε πολλοὶ γαλλικοὶ νεολογισμοὶ εἰσάγονται καὶ στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα, βλ. A. Goldis, «L'importance des néologismes français dans le développement de la langue roumaine littéraire», *Cahiers de Lexicologie*, 23/2 (1973), 63-81.

και τὸ ταξίδι του στὸ Παρίσι, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου ἡ ἐπαφή με ρώσους ἀξιωματικούς⁵¹ καὶ γάλλους διπλωμάτες τοῦ δίνει περισσότερες ἀφορμὲς νὰ ἐμπλουτίσει τὴ γλῶσσα του με νέες γαλλικὲς λέξεις. Οἱ ξενισμοί⁵² αὐτοὶ ἀποτελοῦν προῖον τῆς στιγμῆς καὶ δὲν παραμένουν σταθερὰ στὸ λεξιλόγιο. "Ὁμως ὑποδηλώνουν ἓνα φαινόμενο: ἡ πραγματικὴ νεολογία τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου φαίνεται ὅτι καλύφθηκε —σὲ ἓνα πρῶτο στάδιο τουλάχιστον— ἀπὸ τὴν ἀθρόα εἰσοδοχὴ ξένων λέξεων καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ δημιουργία ἐλληνικῶν ποῦ περιγράφουν τὶς καινούριες πραγματικότητες.

Πράγματι, ἂν ἐξετάσει κανεὶς τὴ θεματικὴ κατανομὴ τῶν λέξεων, διαπιστώνει ἰσχυρὴ παρουσία τοῦ ξένου στοιχείου στὸν τομέα τῆς διοίκησης (41%), τῆς δημόσιας ζωῆς (20%) καὶ τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ (18%), ὅπου ὑπερτεροῦν οἱ τουρκικὲς λέξεις γιὰ τὰ ἀξιώματα, τὸ στρατό, τὰ ἐπαγγέλματα, τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, τὴν ἐνδυμασία, τὸν οἰκιακὸ ἐξοπλισμὸ καὶ τὴ διατροφή. "Ὁμως καὶ οἱ εὐρωπαϊκὲς εἶναι ἀρκετές, ἰδιαίτερα γιὰ τὰ ἀξιώματα. Οἱ τίτλοι εἶναι τουρκικοὶ ἢ γαλλικοὶ, ἐνῶ οἱ προσφωνήσεις γαλλικὲς ἢ ρουμανικὲς. Γιὰ τὰ μέσα μεταφορᾶς χρησιμοποιῶνται τουρκικὲς καὶ ρουμανικὲς γιὰ τὸ χρῆμα, τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ παλιῆς νεολατινικῆς καὶ ἰταλικῆς γιὰ τὸ ταχυδρομεῖο καὶ τὸ σύστημα ὑγείας νεότερες ἰταλικῆς. Τὸ ναυτικὸ λεξιλόγιο περιέχει πολλὰς λέξεις τῆς Lingua Franca,⁵³ κυρίως ἰταλικῆς ἀλλὰ καὶ τουρκικῆς. Τὸ λεξιλόγιο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῆς διασκέδασης μεταφέρει ἓνα κλίμα κοινωνικῶν συνθητικῶν με τουρκικὴ ἐπίδραση ἀλλὰ καὶ ἀρχόμενη εὐρωπαϊκὴ —υ-

51. Οἱ Ρῶσοι διευκόλυναν τὴν πρόσληψη τῆς γαλλικῆς γλώσσας καὶ κουλτούρας στὶς Ἰγυμονίες ἀπὸ μιμητισμὸ πρὸς τοὺς Γάλλους, βλ. P. Cernovodeanu, «Pré-occupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Revue Roumaine d'Histoire*, 10/2 (1971), 293-312. Ἐπίσης R. Florescu, «The Fanariot Regime in the Danubian Principalities», *Balkan Studies*, 9/2 (1968), 301-318.

52. Γιὰ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ δάνειο καὶ τὸν ξενισμό, βλ. J. Humbley, «Vers une typologie de l'emprunt linguistique», *Cahiers de Lexicologie*, 25/2 (1974), 46-70. Ἐπίσης M. Τριανταφυλλίδης, «Ποῖα εἶναι αἱ ξένα λέξεις», *Ἄπαντα*, τ. 1, ὁ.π., 12-28.

53. H. καὶ R. Kahane - A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana III, 1958. Ἐπίσης σχετικὰ με τὸ ναυτικὸ λεξιλόγιο, βλ. R. Kahane, «Italienische Marinewörter im Neugriechischen anlässlich D. C. Hesselings, Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes, Amsterdam 1903», *Archivum Romanicum*, 22/4 (1938), 510-582. H. Antoniadis - Bibicou, «Vocabulaire maritime et puissance navale en Méditerranée orientale au Moyen Age d'après quelques textes grecs», *Rivista Storica Italiana*, 72 (1960), 317-348.

ρίως γαλλική—, ή οποία εισάγει κάποιες λέξεις τῆς μόδας και νεολογισμούς για νέα εἶδη τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ.⁵⁴ Οἱ ξένες λέξεις ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὶς περιγραφές τῆς φύσης, ὅπως και κατὰ τὴν ἔκφραση προσωπικῶν συναισθημάτων. Οἱ περισσότερες εἶναι οὐσιαστικά (92%), ἐνῶ λίγα εἶναι τὰ ἐπίθετα (3,3%) και τὰ ρήματα (2,6%), ἐλάχιστες οἱ μετοχές, τὰ ἐπιρρήματα και τὰ ἐπιφωνήματα. Ἐπομένως, οἱ ξένες ἐπιδράσεις ἐντοπίζονται κυρίως στὴν ἐξωτερικὴ ζωὴ και τὰ πράγματα, ἐνῶ ἡ ἰδιωτικὴ σφαῖρα και ὁ ἐσωτερικὸς-νοητικὸς κόσμος φαίνεται νὰ προβάλλουν μεγαλύτερες ἀντιστάσεις. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, τὰ φαινόμενα ἐκπολιτισμοῦ⁵⁵ δὲν εἶναι ἔντονα.

Ὁ μηχανισμὸς ἀφομοίωσης τῶν ξένων λέξεων ἀπὸ φωνολογικὴ-μορφολογικὴ ἀποψη ἀποδεικνύεται ἐπαρκῆς ὡς πρὸς τὶς παλιότερες ξένες λέξεις, κυρίως τὶς νεολατινικές, ἰταλικές και ἀπλές τουρκικές. Πρόκειται για λέξεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ἤδη ὑποστῆ τὴ διαδικασία ἀφομοίωσης σὲ προηγούμενες περιόδους και ἔχουν ἐνταχθεῖ ἀπόλυτα στὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς. Ἀντιθετα, οἱ σύνθετες τουρκικές (*ἱστιραχάτ τζαδιρί, ὀρθοῦ χουμαγιούν*) και οἱ εὐρωπαϊκές (*ἀρτιλιερί βολάντ, βουρῶ σαντράλ*) παρουσιάζουν δυσκολίες στὴν προσαρμογὴ.

Ἡ σημασιολογικὴ ἐνσωμάτωση ἐπιτυγχάνεται στὸ 30% τῶν ξένων λέξεων, μὲ ἀνάλογες λέξεις, περισσότερο ἢ λιγότερο ἀκριβεῖς, ἢ μὲ περιφράσεις. Τὰ δάνεια, νέα ἢ παλαιότερα, τὰ ὁποῖα καλύπτουν πραγματικά κενά, δύσκολα ἀντικαθίστανται μὲ ἑλληνικά ἐναλλακτικά: πρόκειται για λέξεις κυρίως τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ ἢ τῆς πολιτικῆς, για τὶς ὁποῖες δὲν δημιουργήθηκε ἑλληνικὸς ἀντίστοιχος ὄρος. Στὶς περιπτώσεις ἀντικατάστασης μπαίνει στὴ θέση τους μιὰ λέξη γενικοῦ περιεχομένου, ποὺ δὲν ἀποδίδει τὴν ἀκριβῆ σημασία (*μεκτούπι, παράτι, ναμές, πογιουρουλδὶ / ἔγγραφα*), μιὰ λέξη ποὺ δὲν εἶναι τρέχουσα ἀλλὰ ἔχει ἀνασυρθεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες και βυζαντινές πηγές (*περὸδες / παραπέτασμα, κουβέρτα / στρωμνὴ*)

54. *Κομπλημένα, παρόλα, σεντιμένα, μουζίκα, πάλος, διβερσιόνη, δισδήτα, ἰγγετζιάτο, πιάτο, γροζέλια, ἀρτζενταριά, σερβίτζιο, ταπακέρα, φοτιούλια, κολασσιόνε κ.ἄ.* Ἡ αὐξηση τῆς χρήσης εὐρωπαϊκῶν λέξεων (ἰταλικῶν νεότερων και γαλλικῶν) κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ἐπιβεβαιώνεται και ἀπὸ ἄλλα κείμενα τοῦ φανερῶ-τικού περιβάλλοντος, κυρίως ἡμερολόγια και ἀλληλογραφία.

55. Για τὸν ἐκπολιτισμὸ, ἐνδεικτικά: A. Dupront, «De l'Acculturation», *Actes du 12e congrès des sciences humaines*, Βιέννη 1956, 7-35· P. Albou, «L'Acculturation», *Bulletin de Psychologie*, 8/3 (1955), 203-219· R. Thurnwald, «The psychology of Acculturation», *American Anthropologist*, 34/4 (1932), 557-569· Σπ. Ἀσδραχάς, «Ἑλληνικὴ κοινωνία και οἰκονομία (ἡ' και θ' αἰ.)», Ἀθήνα 1988, σ. 313-314.

ἢ μιὰ περίφραση (μενκιουλὰτ ἐμινῆ / γενικός προμηθευτῆς ὄλων τῶν φρωσῶμιων και τοῦ κριθαριου). Ὑπάρχουν και περιπτώσεις ὅπου και οἱ δύο ὄροι εἶναι τρέχοντες και ἐναλλάσσονται σὲ ἴσες συχνότητες (κενδὶ 16 / δειλιονὸν 20, σεργιάνι 14 / περιδιάβασις 10). Σὲ ἄλλη περίπτωση, τὸ ξένο δάνειο (ἴσως νεολογισμὸς) δὲν ὑποκαθιστᾷ τὴν ἑλληνικὴ λέξη, τῆς προσδίδει ὅμως μιὰ κάπως διαφορετικὴ ἐννοιολογικὴ και ὑφολογικὴ ἀπόχρωση (κέφι/διάθεσις, κομπλιμέντα/προσσημάματα). Σημειώνουμε ἐπίσης συνώνυμα σὲ τρεῖς γλῶσσες: δόκιμος ὄρος τουρκικός, ἑλληνικός μακραιωνος, εὐρωπαϊκὸς νεολογισμὸς μὲ κάπως διαφορετικὴ σημασία (ὄδὰς/ταμεῖον/σάλα). Τέλος, οἱ ξενισμοὶ (τεχνικοὶ ὄροι και λέξεις τῆς μόδας), ἢ χρῆση τῶν ὁποίων εἶναι εὐκαιρικὴ γιὰ λόγους ἐπίδειξης γλωσσομάθειας ἢ ἀπὸ κάποια ἐπίδραση τῆς στιγμῆς στὸν συγγραφέα, δὲν ἐπηρεάζουν τὴ χρῆση τῶν ἑλληνικῶν ἀντιστοιχῶν λέξεων, οἱ ὁποῖες και ὑπερτεροῦν (νάσι 1 / διορισμὸς 21, δεσπερατζιόνε 1 / ἀπελπισία 14).

Οἱ ἰταλικοὶ νεολογισμοὶ ἀφομοιώνονται εὐκολότερα στὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς, ἐνῶ οἱ γαλλικοὶ μεταφέρονται ὅπως ἔχουν (*citoyen, gendarmerie, municipalité*) ἢ μὲ ἀπλὴ μεταγραφή (ὄπερασιόν)· ἄλλοτε προσαρμύζονται κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἰταλικῆς (κολασσιόνε, ρεβολουτζιόνε) ἢ μὲ τὴν προσθήκη ἑλληνικῶν καταλήξεων (διρρεκτόριω, ζουρνάλι, φωτιούλι). Παρατηροῦνται και προσπάθειες σημασιολογικῆς ἀφομοίωσης μὲ μετάφραση τοῦ ξένου ὄρου (*bureau central* / ἐπίκειντρον διουικητήριον). Δὲν μπορούμε λοιπὸν νὰ μιλήσουμε γιὰ συστηματικὴ ἀφομοίωση τῶν ξένων —ἰδιαίτερα τῶν πρόσφατων— λέξεων.⁵⁶ Ὡστόσο, καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῶν δανείων, ἢ ὁποῖα ὅμως, ἐφόσον πρόκειται γιὰ πρῶχειρο γραπτὸ, γίνεται μὲ τυχαῖο τρόπο. Ἐς σημεῖωθεὶ ὅτι μιὰ μὴ συστηματικὴ ἀφομοιωτικὴ προσπάθεια, σὲ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἔκταση και μὲ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐπιτυχία, ἀπαντᾷ σὲ ὅλα τὰ φαναριώτικα ἡμερολόγια.⁵⁷

56. Ἡ ἀφομοίωση τῶν εὐρωπαϊκῶν (κυρίως γαλλικῶν) νεολογισμῶν δὲν ἔχει προχωρήσει σὲ ἱκανοποιητικὸ ἐπίπεδο. Πολλοὶ λόγοι, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Κοραῆ, μελετοῦν ἀναλογίαις ἀνάμεσα στὰ γαλλικὰ και τὰ ἑλληνικά. Π.χ. γιὰ τὴ λέξη *municipalité* προτείνεται ἡ λέξη *δημογεροντία*, βλ. Α. Κοραῆς, Ἐτακατα, τ. 5, 1845, σ. 223.

57. Οἱ ἀναλογίαις πρὸς τὶς ξένες (τουρκικῆς κυρίως) λέξεις ἀντιλοῦνται ἀπὸ τὴ ζωντανὴ ἢ τὴν ἀρχαίζουσα γλώσσα. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐφημεριδογράφο. Ἐτσι ὁ ἀρχαιστῆς ἐξ ἀπορρήτων και ὁ πατριάρχης Καλλίνικος χρησιμοποιοῦν ἀσυνήθεις ὄρους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀντιστοιχοῦν στὴν τρέχουσα, ἀλλὰ σὲ μιὰ παρελθούσα πραγματικότητα (βαλιδεκεχαγιασι/κουράτωρ τῆς βασιλείας, σείσης/βασιλικὸς κοντόσταυλος, καβάδι/χλαμύς, σισύρα, τόπι/πυραυλικὸν ὄργανον, βολίς), ἐνῶ ὁ Δαπόντες πῶ ἀπλοῦς (παραλαδίζω/κόφτω, τόπι/βόλι) (βλ. και σημ. 30). Τὸ φαινόμενο τῶν ἀνα-

4. Ἡ ἱεράρχηση τῶν λημμάτων

Ὁ πίνακας τῶν συχνοτήτων (B) φάνηκε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἰδιαίτερα ὠφέλιμος γιὰ τὴ μελέτη τῶν λεξιλογικῶν προτιμήσεων τοῦ συντάκτη. Καὶ ἐδῶ ἀκολουθήθηκε ἡ διάκριση σὲ μέρη τοῦ λόγου. Ὁ ἔλεγχος τῶν οὐσιαστικῶν ποὺ καταλαμβάνουν τὶς πρῶτες θέσεις στὸν πίνακα ἔχει στόχο νὰ ὀρίσει τοὺς θεματικούς ἄξονες τοῦ ἡμερολογίου καὶ νὰ σκιαγραφήσει τὶς δραστηριότητες τοῦ συντάκτη. Τὰ 40 πρῶτα οὐσιαστικά παρουσιάζουν μεγάλες συχνότητες (49-1022 παραπομπές): πρῶτο στὸν πίνακα τὸ *ἡμέρα* μὲ 1022 παραπομπές, ἔπεται τὸ *ώρα* μὲ 432. Ἄρα, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παραπομπῶν στὰ οὐσιαστικά (40,75% στὰ 40 πρῶτα) ἀναφέρεται σὲ χρονικὲς ὑποδιαίρεσεις. Ἀκολουθοῦν οἱ κοινωνικὲς καὶ ἐργασιακὲς ἐπαφές μὲ ἰσχυρὰ πρόσωπα (*εἰσέτης, ἀσθενῆς, ἄρχων, πῆ-ζαδῆς, δραγομάνος, πρέσβης, γκενεράλης*): ὁ καιρὸς καὶ τὸ θαλάσσιο ταξίδι (*καιρὸς, ἀνεμος, βορέας, βροχή, γαλήνη, ζέστη, καράβι, καπιτάνος, καϊκι, θάλασσα, λιμὴν*): ἡ διατροφή (*γεῦμα*): ἡ οἰκιακὴ ζωὴ (*σπίτι, ὁδός, κονάκι*): ἡ καθημερινὴ ἐργασία τοῦ γραμματικοῦ καὶ ἡ δημόσια ζωὴ (*γράμμα, εἰδήσεις, χαιρετισμός, τόπι*): τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον (*ἄνθρωπος, γυνή, ἀνήρ*): ὁ χῶρος (*μέρος, χωρίον, κάστρον, δένδρον*).

Τὰ ἐπίθετα, τὰ ὁποῖα συχνὰ ἀποτελοῦν δεῖκτες συναισθηματικῶν καὶ συγκινησιακῶν φορτίσεων,⁵⁸ παρουσιάζουν συχνότητες μικρότερες ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά. Τὰ 40 πρῶτα κυμαίνονται στὶς 13-515 παραπομπές καὶ σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀφήνουν νὰ διαφανεῖ μιὰ, ἀπὸ τὸ μαρκερὶ καταγόμενη, τάση πρὸς τὴν ὑπερβολή, μιὰ, κατὰ τὶς κλασικὲς ἀξίες, προτίμηση πρὸς τὸ ὠραῖο καὶ τὴ γλυκύτητα, καθὼς καὶ ἡ ἀποστροφή πρὸς τὴν ἀχρειότητα καὶ τὴ «βαρβαρότητα». Τὰ συχνότερα ἐπίθετα (*ὄλος* 515 παραπομπές, *μέγας* 156, *ἄκρος* 93) δίνουν ἔμφαση στὴν ποσότητα (51,45% στὰ 40 πρῶτα). Ἀκολουθοῦν ἐπίθετα ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν καιρὸ (*αἰθθιος, γαληνιαῖος, ἡσυχος, δροσερός, ψυχρός, ραγδαία, πυκνός*): τὴν ἔκταση, ἔνταση ἢ διάρκειά (*ἄκρος, ἔσχατος, σφοδρός, ἰσχυρός, ἀδιάκοπος, συνεχής*):

λογιῶν χρονολογεῖται ἀπὸ πολὺ παλαιότερα, ὅταν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῶν πρώτων βυζαντινῶν αἰῶνων προσπαθοῦν νὰ ἀποδώσουν λατινικὲς λέξεις στὰ ἑλληνικά. Μόλιμα ὅμως τίθεται τὸ ζήτημα τῆς ἀκρίβειας στὴν ἀπόδοση, ὅπως καὶ ἡ διαφορετικὴ κοσμοθεωρία, ἡ ὁποία ὑποδεικνύει τὴν ἐπιλογή τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λέξης, βλ. M. Dubuisson, «La traduction en grec des concepts romains et la vision grecque de Rome: Problèmes et perspectives», *Histoire et Linguistique, Actes de la Table Ronde «Langage et Société»*, Παρίσι 1984, σ. 213-222.

58. A. Dupront, «Sémantique historique et histoire», *Cahiers de Lexicologie*, 14/1 (1969), 15-25 (: σ. 21).

κοσμητικά που χρησιμοποιούνται και ως χαρακτηρισμοί (ώραϊος, γλυκός, χαριείς, θαυμάσιος, καλός, κακός, άχρεϊός, φρικτός): επίθετα που άναφέρονται στην ιδιωτική και δημόσια ζωή (συνήθης, μόνος, νήσις, πολιτικός, πεζός, έφιππος, ύψηλότατος, φραντζέζικος). Άπό τά τελευταία, άξιοπρόσεκτο είναι τó επίθετο μόνος (38 φορές), άναφερόμενο στην ψυχολογική κατάσταση του Κοδρικᾶ, ó όποϊός πολύ συχνά πάσχει από μοναξιά. Έπίσης τó επίθετο φραντζέζικος (14 φορές), τó όποιο —συνυπολογίζοντας και τó γαλλικός (3 φορές)— είναι τó δεύτερο σέ συχνότητα έθνικó επίθετο, με πρώτο τó όθωμανικός/τούρκικος (άπό 9 φορές), ένω τó ρωμαϊτικός είναι πιό σπάνιο (7 φορές). Τó επίθετο βασιλικός δέν εισέρχεται στα 40 πρώτα (11 φορές), είναι όμως άρκετά συχνό σέ σχέση με τó δημοκρατικός (1 φορά), ένω παράλληλα ενισχύεται άπό τó μεγαλοπρεπής (11 φορές), τó όποιο παραπέμπει στην ιδέα τῆς μοναρχίας.

Οί συχνότητες τών ρημάτων άποκαλύπτουν τις άσχολίες του συγγραφέα, άλλά και τόν δυναμισμό τῆς γλώσσας.⁵⁹ Τά 40 πρώτα ρήματα (50,82%) σημειώνουν άρκετά ύψηλές συχνότητες (38-613): πρώτα (40,74%) έρχονται τά ρήματα που δηλώνουν κίνηση (έρχομαι, κινώ, ενώνω, άπερνάω, άναβαίνω, καταβαίνω, υπάγω), πράγμα που έξηγείται άπό τά πολλά ταξίδια και τις μετακινήσεις του συντάκτη: έπονται τά βοηθητικά (20,67%): τρίτα (15,94%) όσα δείχνουν καθημερινές άσχολίες —έκτός από τις μετακινήσεις (κοιμῶμαι, διαμένω, μένω, κάθημαι, τρώγω, γράφω, στέλλω, άνταμώνομαι, προσκαλώ). Τά ρήματα που σημαίνουν δράση, άπόφαση, θέληση και γενικά μιá δυναμική είναι περιορισμένα σέ σχέση με τήν έκταση του κειμένου, άντίθετα με τά ρήματα που δηλώνουν σκέψη και παρατήρηση, τά όποια και σηματοδοτούν τόν λόγο του Κοδρικᾶ ως πιό άφηρημένο και στοχαστικό. ‘Ο σχετικός πλούτος ρημάτων που σημαίνουν «σκέπτομαι, παρατηρώ» (10 συνώνυμα/49 παραπομπές), σέ άντίθεση με τήν ίσχη παρουσία τών ρημάτων «δύναμαι» (3/16) και «θέλω» (3/56), φανερώνει έναν λόγο πολύ περισσότερο έσωτερικó παρά δυναμικό. Έπίσης τó λέγω, τó όποιο παρουσιάζει ύψηλή συχνότητα σέ κείμενα πολεμικῆς,⁶⁰ άριμειᾶ έδω μόνο 93 παραπομπές.⁶¹ Έξάλλου, ή διάταξη τών

59. Στο ίδιο.

60. J. Dubois, «Lexicologie et analyse d'énoncé», *Cahiers de Lexicologie*, 16/2 (1969), 115-126.

61. Στόν Μακρυγιάννη (Άπομνημονεύματα), σέ κείμενο διπλάσιος έκτασης: λέγω 1853 παραπομπές, κάμω 978, παίρω 755, θέλω 563, μορῶ 165, στοχάζομαι 25. Δηλαδή ή έμφατική παρουσία δυναμικῶν ρημάτων σηματοδοτεῖ λόγο δυναμικό - πολεμικό. Έπομένως ή σύγκριση με τó κείμενο του Μακρυγιάννη, όπου τά δυναμικά

λέξεων κατά μέρη του λόγου αποδεικνύει την προτίμηση του συγγραφέα προς την έκφραση με ουσιαστικό και επίθετο και λιγότερο με ρήμα. Πρόκειται δηλαδή για λόγο με κλίση σε μια λιγότερο δυναμική έκφραση, σε αντίθεση με τη λαϊκή γλώσσα που επιλέγει τη δυναμική του ρήματος, ή όποια είναι και πιο αυθεντική για την ελληνική γλώσσα.

Από τα άλλα μέρη του λόγου, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κύρια ονόματα. Στα 40 πρώτα, προηγούνται όσα αναφέρονται σε χρονικές υποδιαιρέσεις (55,39%), όπως τα ονόματα μηνών και ημερών. Ακολουθούν τα τοπωνύμια (27%) με πρώτο το Πόλις (109 παραπομπές), τα ονόματα προσώπων (14%) και τα εθνικά (3,45%). Ός προς τα τελευταία, ισχύει η ίδια περίπου διάταξη που είδαμε πιο πάνω, στα εθνικά επίθετα: *Τούρκοι* 43 παραπομπές, *Όθωμανοί* 3, *Φραντζέζοι* 30, *Γάλλοι* 3, *Ρωμαίοι* 16, *Γραικοί* 1, *Αθηναίοι* 12. Έπομένως, το ενδιαφέρον του Κοδρικᾶ εμφανίζεται έντονο για τους Γάλλους και πολύ αδύναμο για τους όμοσθενείς του του έλλαδικου χώρου, εκτός των Αθηναίων.⁶² Ένα ακόμη ενδιαφέρον κύριο όνομα σε μικρές συχνότητες: *Θεός* 16, *Κύριος* 3. Σπάνιες λοιπόν οι αναφορές στο όνομα του Θεού, ένδεικτικές τῆς θρησκευτικῆς στάσης του Κοδρικᾶ αὐτῆ τῆν ἐποχῆ.⁶³

5. Συνώνυμα - Λεκτικὰ ἀποκρυσταλλώματα

Τὸ πλῆθος τῶν συνωνύμων μὲ τὰ ὁποῖα ἐκφράζεται ἡ ἴδια ἔννοια ἀποκαλύπτει τὴ βαρύτητα καὶ τὴ σημασία τῆς γιὰ τὸν συγγραφέα καί, ἴσως, τὸν κύκλο του καὶ τὴν ἐποχῆ. Τὸ ὄρω /βλέπω (μὲ 8 συνώνυμα ρήματα, 6 παράγωγα οὐσιαστικά, 2 επίθετα καὶ μὲ συχνότητα 190 παραπομπές) ὑπερτερεῖ σημαντικὰ ἀπὸ τὸ ἀκούω (μὲ συχνότητα 19 παραπομπές καὶ κανένα συνώνυμο), ἀναδεικνύοντας τὴν ὄραση, τὴν κατεξοχὴν νοητικὴ αἴσθησι, ὡς

ρήματα ὑπερτεροῦν σημαντικὰ, δείχνει ὅτι ἓνα ἐντελῶς διαφορετικὸ εἶδος λόγου χαρακτηρίζει τὰ δύο κοινωνικὰ στρώματα, λογίους καὶ λαό.

62. Ένδιαφέρει ἴσως ἡ σύγκριση μὲ τὸν Μακρυγιάννη (*Απομνημονεύματα*): *Τοῦρκος* 701, *Έλληνας* 221, *Ρωμαίος* 23, *Γάλλος* 32. Βλ. καὶ D. Holton, «Ethnic identity and patriotic idealism in the writings of General Makriyannis», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 9 (1984/85), 142-149.

63. Ἀργότερα, στὰ γράμματα πρὸς τὸν Ποστόλακα ἀπὸ τὸ Παρίσι (1818) ἀξάνονται κατὰ πολὺ οἱ ἐπικλήσεις στὸν Θεὸ καὶ φτάνουν τίς 42 μέσα σὲ 18 γράμματα, συχνὰ 3-4 φορές σὲ κάθε σελίδα, βλ. Φ. Μπουμπουλίδη, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Παν. Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Δημ. Ποστόλακα», *ΕΕΦΣΠΑ* (1970-71), 39-95. Πβ. καὶ Μακρυγιάννη (*Απομνημονεύματα*): Θεός: 218 παραπομπές.

τή σημαντικότερη τῶν αἰσθήσεων.⁶⁴ Ἡ νοητική λειτουργία παρουσιάζει λεξιλογικό πλοῦτο μὲ πολλά συνώνυμα καὶ συγγενικά (σκέψις, πνεῦμα, νοῦς, συλλογισμός, ὀρθὸς λόγος, σκέπτομαι, συλλογίζομαι, στοχάζομαι, λογίζομαι, μελετῶ, συμπεραίνω κ.ἄ.). Ὅμως, πολλές ἀπὸ τίς χρήσεις αὐτῶν τῶν λέξεων ἀφοροῦν περισσότερο σὲ ψυχικὲς παρὰ σὲ νοητικὲς λειτουργίες (τεθορβημένοι νοῦς, ὁ νοῦς μετενεχθεὶς εἰς μελαγχολίαν, τὸ τεταραγμένον πνεῦμα μου), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συγγέονται τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχή, τὴ νοητικὴ λειτουργία καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ὑπερισχύει. Ἡ ἔκφραση συναισθημάτων εἶναι πλούσια, ιδιαίτερα αὐτῶν τῆς δυστυχίας (76%). Ἡ ἔμφραση στὸ συναίσθημα τῆς μελαγχολίας (μελαγχολία, πληῆξις, βαρεμός, ἀθυμία, μονοτονία, μοναξιά), τῆς θλίψης (θλίψις, λύπη, πικρία, δάκρυα), τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς δυστυχίας (ἀπελπισία, δυστυχία, δυστόχημα, δεινοπάθεια, τυραννία), καθὼς καὶ ὁ τρόπος ποῦ βιώνεται συχνὰ ὁ ἔρωτας (ἡ τύραννος, ἡ ἀναίσθητος), μεταφέρουν ἕνα ἔντονα ρομαντικὸ κλίμα, θὰ λέγαμε ἕνα κλίμα προρομαντισμοῦ.⁶⁵

Ἡ συναίσθηματικὴ φόρτιση εἶναι ὅπωςδῆποτε καὶ θέμα προσωπικότητας. Ὁ Κοδρικὸς ἐμφανίζεται ὡς ἄτομο εὐαίσθητο καὶ πάσχον, πιεζόμενο ἀπὸ διάφορες καταστάσεις. Ἡ στενοχωρία του ἀποτυπώνεται καὶ στὸν πλοῦτο τῶν συνωνύμων τῶν σχετικῶν μὲ τίς ἔνοιες τῆς «ἐλευθερίας» καὶ τοῦ «περιορισμοῦ» (γλυτώνω, ἐλευθεροῦμαι, διαφεύγω, καταφεύγω, ἀπαλλάσσομαι, ἀπολῶμαι, ἀπολυτροῦμαι, λυτροῦμαι / περικυκλοῦμαι, περιορίζω, περιστοιχῶ, πολιορκῶ), ποῦ περιγράφουν τὴν ψυχολογικὴ του κατάσταση ὡς φυλακισμένου μὲ ὄραμα ἐλευθερίας. Ἐλευθερία γιὰ

64. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς ὄρασης σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνοή καὶ τίς ἄλλες αἰσθήσεις ἰσχύει σὲ ὅλες τίς ἐποχὲς καὶ τίς γλώσσες, βλ. G. Matoré, *Le vocabulaire et la société du XVIIe siècle*, Παρίσι 1988, σ. 32. Ὅμως ἐδῶ ἡ δυσαναλογία εἶναι μεγάλη, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ μουσικὰ ἀκούσματα.

65. Ρομαντικὰ στοιχεῖα ἀνευρίσκονται καὶ στὸ μπαρόκ, βλ. B. Morrissette, *ὁ.π.*, σ. 91. Ὅμως ἡ συχνὴ χρῆση τῆς λέξης *μελαγχολία*, *χαρκτηριστικῆς* καὶ γιὰ τὸν ρομαντισμὸ (*μελαγχολία* 14 φορές, *μελαγχολικός* 6, *μελαγχολικότερα* 1), σὲ φράσεις ὅπως *μονάζοντες μὲ ἄκραν μελαγχολίαν*, νὰ *διασκεδάσω τὴν ἄκραν μου μελαγχολίαν*, *εἰς πυθμένα μελαγχολίας ἐβυθίστην*, εἶναι δυνατὸν νὰ συνηγορήσει στὴν ὑποστήριξη προρομαντικῶν κλίματος. Ἡ πρώτη γνωριμία τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ μὲ τὸν δυτικὸ προρομαντισμὸ συντελεῖται μετὰ τὸ 1790, μὲ τίς μεταφράσεις ἔργων τοῦ Gessner, βλ. Γ. Βελουδῆς, «Ἡ παρουσία τοῦ Salomon Gessner στὴ λογοτεχνία τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ», *Ὁ Ἑραριστής*, 11 (1980), 18-40. Νωρίτερα ὅμως, πρὶν ἀπὸ τὸ 1776, κυκλοφοροῦν συλλογὲς ἐρωτικῶν ποιημάτων καὶ μυθιστορημάτων (ρομάντζα) μὲ δυτικὲς ρομαντικὲς ἐπιδράσεις, βλ. M. Vittli, *Ἐρωτος ἀποτελέσματα*, Ἀθήνα 1989, σ. 21· Κ. Θ. Δημαράς, *Ἑλληνικὸς ρομαντισμός*, Ἀθήνα 1985, σ. 8-13.

τὸν Κοδρικὰ σημαίνει ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν τυραννία τῆς Πόλεως, ἡ ὁποία τρέφεται ἀπὸ ἓνα ὄνειρο μετακίνησης πρὸς τὴ χώρα τῆς ἐλευθερίας, δηλαδή τὴ Γαλλία.⁶⁶

Ἐνας ἄλλος σημαντικὸς τομέας τῆς γλωσσικῆς ἔκφρασης, ὁ ὁποῖος δείχνει τὴν ἀποκρυστάλλωση μιᾶς νοητικῆς δομῆς καὶ τὴν ἐπανάληψή της στὴ μεγάλη διάρκεια, εἶναι οἱ στερεότυπες ἐκφράσεις ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν περιγραφή συγκεκριμένων θεμάτων. Π.χ. ὑπάρχουν 8 διαφορετικὲς ἐκφράσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἀναγγελία πολιτικοστρατιωτικῶν εἰδηλώσεων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ στερεότυπες ποὺ συναντᾶμε σὲ ἄλλα ἡμερολόγια καὶ κείμενα (ἐμάθομεν, ἠκούσθη, ἤλθεν ἢ εἶδης) κυριαρχοῦν μὲ διάφορες μορφές. Ὅμως, ἐμφανίζεται καὶ ἡ ρωγμὴ στὸ σταθερὸ αὐτὸ λεκτικὸ σύστημα, μία μόνο φορά, μὲ τὴ φράση ἐλθουσῶν δὲ καὶ γαζετῶν εἶδομεν [...].⁶⁷

6. Ἐννοιολογικὴ ἀνάλυση. Τὸ πολιτικὸ λεξιλόγιο

Ἡ μελέτη τοῦ κειμενικοῦ περιγύρου καὶ τοῦ σημασιολογικοῦ πεδίου πολλῶν λέξεων ἔδωσε πληροφορίες γιὰ τὸ περιεχόμενο κάποιων σημαντικῶν ἐνοιῶν καὶ κυρίως γιὰ τὸ πῶς βιώνονται αὐτὲς οἱ ἐνοιες, πῶς περνοῦν καὶ καταγράφονται σὲ κείμενα ποὺ δὲν ἔχουν ὑποστῆ καμιά ἐπεξεργασία, ὅπως ἓνα ἡμερολόγιο. Εἰδικότερα, ἡ μελέτη τοῦ πολιτικοῦ λεξιλογίου ἔδειξε τὴ συνυπαρξὴ διαφορετικῶν ἀντιλήψεων, παραδοσιακῶν τῆς μοναρχίας καὶ νεωτερικῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ ὀθωμανὸς μονάρχης διατηρεῖ τὸν τίτλο βασιλεῦς,⁶⁸ ὄχι ὅμως κατ' ἀποκλειστικότητα, ὅπως παρατηροῦμε σὲ παλαιότερα ἡμερολόγια,

66. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Μακρυγιάννη, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐλευθερία σημαίνει ξεσηκωμός, ἐπανάσταση τῶν ὑποδούλων κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν.

67. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἐφημερίδες (γαζέτες) ποὺ τοῦ στέλνει ὁ φίλος του Κ. Σταμάτης ἀπὸ τὸ Παρίσι. Κατὰ τὰ ἔτη 1790-97, μόνο μία ἐλληνικὴ ἐφημερίδα κυκλοφοροῦσε, ἡ Ἐφημερὶς τῶν Μαρκίδων Πουλίων, βλ. Π. Ἐνεπεκίδης, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου καὶ τυπογραφείων τῆς Βιέννης 1790-1821», *Θεσσαλικά Χρονικά* (1965), 7-9.

68. Ὁ βυζαντινὸς τίτλος ἀποδόθηκε στὸ σουλτάνο, νορὶς μετὰ τὴν Ἐλωση, ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο διατήρησε τὴ βυζαντινὴ ἰδεολογία, προσαρμόζοντάς την στὴ νέα πραγματικότητα, ἐνῶ θεώρησε τὸν σουλτάνο ὡς προστάτη τῆς αὐτονομίας τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, βλ. Δ. Ἀποστολόπουλος, «Les mécanismes d'une conquête, adaptations politiques et statut économique des conquis dans le cadre de l'empire ottoman», *Πρακτικά Β' διεθνοῦς συνεδρίου ἱστορίας, Economies méditerranéennes. Equilibres et intercommunications (XIIIe-XIXe siècles)*, Ἀθήνα 1986, τ. 3, 191-204.

άλλα έναλλάξ με άλλους ευρωπαίους μονάρχες, κυρίως τῆς Γαλλίας. Ἡ ἀναφορά στὸν μονάρχη συνοδεύεται συνήθως ἀπὸ στερεότυπες ἐκφράσεις, οἱ ὁποῖες παραπέμπουν στὶς ἀνάλογες ἐπίσημες πράξεις καὶ ἰδιότητες τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας —τὴν ἀναγόρευση καὶ ἐνθρόνιση τοῦ σουλτάνου, τὴ φιλανθρωπία, τὴν εὐσέβεια—, καὶ ἀπὸ πολλαὰ στερεότυπα ἐπιθέτα (διαϊωνίζουσα κραταιὰ βασιλεία, πανευδαίμων ἐγκαθίδρυσος τοῦ Κράτους του, θεόδοκτον ναμάζι, τροπαιοῦχον σπαθί, πανέκλαμπρον ἀλάγι). Ἄν καὶ οἱ ἀναφορὲς στὸν μονάρχη περιορίζονται σὲ αὐτὰ τὰ στερεότυπα καὶ δὲν γίνεται λόγος γιὰ πράξεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ὁ σουλτάνος ἐξακολουθεῖ νὰ περιβάλλεται ἀπὸ τοὺς συμβολισμοὺς τῆς βυζαντινῆς ἰδεολογίας⁶⁹ καὶ νὰ θεωρεῖται πρόσωπο ἱερό. Ἡ κριτικὴ δὲν ἀσκειῖται ποτὲ στὸ πρόσωπό του, ἀλλὰ μόνο κατὰ τοῦ συστήματος τῆς ὀθωμανικῆς μοναρχίας, ἢ ὁποῖα καλεῖται δεσποτισμὸς καὶ χαρακτηρίζεται ὡς τυραννικὴ, ἀκατάστατος, ἀμελής, μὴ ἀκριβής.

Ἡ λέξη λαὸς χρησιμοποιεῖται μὲ περιφρόνηση (ὁ χυδαῖος λαὸς τῶν ἀγροίκων) γιὰ νὰ δηλώσει τὸ ἀπολίτιστο πλῆθος. Ἡ ἴδια χρῆση ἐντοπίζεται καὶ σὲ κείμενα γάλλων διαφωτιστῶν ποὺ ἀντιπαρθέτουν τὸν φωτισμένο ἄνθρωπο στὴ μάζα τῶν ἀμαθῶν, γεμάτων προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες.⁷⁰ Πάντως, ἡ ὑποτιμητικὴ αὐτὴ ὀνομασία ἀφορᾷ μᾶλλον σὲ περιθωριακοὺς, ὅπως οἱ ζητιάνοι. Οἱ λέξεις ὑποκειμενον (-οι) καὶ ὑπήκοος ἀπαντοῦν, μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο, στὴν παραδοσιακὴ ἔκφραση

69. Οἱ στερεότυπες ἐκφράσεις ἀφθονοῦν σὲ πατριαρχικὰ ἔγγραφα καὶ δίνουν ἔμφραση σὲ ἰδιότητες τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ποὺ εἰκονοῦν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἰδεολογία, ὅπως εὐσπλαχνία, εὐεργεσία, φιλανθρωπία, δικαιοσύνη. Ἀντιθέτως, οἱ Φαναριῶτες ἡγεμόνες, οἱ ὁποῖοι ποτὲ δὲν ὀνομάζονται βασιλεῖς, σὲ ἐγκώμια τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα χαρακτηρίζονται ἀπὸ εὐσέβεια, ἀνδρεία, πατριωτισμὸ καὶ κυρίως σοφία (τὸ φιλόσοφον τοῦ θεοφρονητοῦ Ὑφρους), ἰδιότητες δηλαδὴ τῆς πεφωτισμένης δεσποτείας. Γιὰ τὴν ἰδεολογία τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, βλ. H. Hunger, *Proimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Anreden der Urkunden*, Βιέννη 1964· V. Georgescu, «L'idée impériale byzantine et la structure du pouvoir princier en Valachie de 1765 à 1818. Les Manuels de Michel Fotino (Photinopoulos) et le Code Caradjan, *Mélanges Pan. J. Zepos*, Ἀθήνα 1976· ὁ ἴδιος, «Structures sociales et institutionnelles des principautés roumaines (fin XVIIIe début XIXe siècle)», *AHRF*, 48 (1976), 356-386. Ἐπίσης L. Marin, *Le portrait du roi*, Παρίσι 1981.

70. Κυρίως ὁ Voltaire. Ἀντίθετα ὁ Rousseau βλέπει μὲ συμπάθεια τὸν λαὸ, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση εἰσάγει τὴν ἔννοια τοῦ peuple Souverain, βλ. W. Bahner, «Le Mot et la Notion de 'peuple' dans l'œuvre de Rousseau», *Studies on Voltaire*, 55 (1967), 113-127· A. Geffroy, «Le 'peuple' selon Saint-Just», *AHRF*, 40 (1968), 138-144· G. Fritz, *L'idée de peuple en France du XVIIe au XIXe siècle*, Στρασβούργο 1988.

πού χαρακτηρίζει τους χριστιανούς ως τους *δυστυχείς ύποκειμένους* μιᾶς *μεγίστης βασιλείας* ἢ σὲ συμφραζόμενα πού ἐκφράζουν μιὰ πιὸ ἐνεργητικὴ πολιτικὴ ἰδεολογία, ἢ ὅποια διεκδικεῖ τὰ πρὸς *προστασίαν δικαιοῦματα τῶν ὑποκειμένων* ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ ἢ ὅποια θὰ μπορούσε νὰ προσεγγίσει τὴν ἔννοια τοῦ ὑπῆρκου μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πολίτη.⁷¹ Οἱ λέξεις *γένος* (3 φορές), *ἔθνος* (8 φορές) καὶ *πατρίς* (10 φορές) διατηροῦν τὶς παραδοσιακὲς σημασίες τους, δηλαδὴ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὸν τόπο καταγωγῆς: *Τοῦρκος τῶ γένει, τὸ ἔθνος τῶν Βουλγάρων, τὰ ἀπὸ πατρίδος μου* (= Ἀθήνα) *γράμματα*.⁷² Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀναφορὰ στοὺς νέους Ἑλληνες γίνεται μὲ τὰ ὀνόματα *Ρωμαῖοι* (16 φορές) καὶ *ρωμαῖκος* (7 φορές), ἐνῶ οἱ λέξεις *Ἑλλάς* καὶ *ἐλληνικός* χρησιμοποιοῦνται σπάνια (ἀπὸ 1 φορά) γιὰ νὰ δηλώσουν τοὺς ἀρχαίους.⁷³

Νεωτερικότερο φαίνεται τὸ λεξιλόγιο τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἔννοια («ἐπανάσταση», ἢ ὅποια ἐκφράζεται μὲ τὶς λέξεις *ἐπανάστασις* καὶ *ρεβολουτζιόνε*, μὲ τὶς περιφράσεις *μεταρρύθμισις διοικήσεως, μετατροπὴ πολιτικοῦ συστήματος*, ἐνῶ ἡ φράση *ἀπέσεισαν τὸν ζυγὸν τῆς ἀριστοκρατίας* χρησιμοποιεῖται ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στοὺς Γάλλους. Ἔχει πάντοτε θετικὴ φόρτιση, ἀφοῦ ὁ Κοδρικὰς κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ τάσεται ὑπὲρ τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης, δηλαδὴ ἐμφανίζεται ὡς θετικὴ ἀλλαγὴ ἐνὸς συστήματος πού δὲν λειτουργεῖ σωστὰ καὶ ὡς ἀνατρεπτικὴ πράξις μὲ στόχο νὰ καταλύσει τὸν ζυγὸν τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ τελευταία φράση εἶναι κοινὸς τύπος σὲ κείμενα ἐλλήνων λογίων, ὑπέρμαχων τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης.⁷⁴ Στὰ παλαιότερα ἡμερολόγια ἡ ἐπανάσταση (κυρίως μὲ τὶς

71. Γιὰ τὴν πρόσληψιν τῶν ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης σχετικά μὲ τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη, βλ. P. Ἀργυροπούλου, «Les droits de l'homme dans la pensée morale et politique des lumières en Grèce», *Πρακτικὰ συνεδρίων La Révolution française et l'Hellénisme moderne*, Ἀθήνα 1989, 69-85.

72. Γιὰ τὶς ἔννοιες *γένος, ἔθνος, πατρίς*, βλ. P. Ἀργυροπούλου, «Patriotisme et sentiment national en Grèce au temps des Lumières», *Folia Neohellenica*, 6 (1984), 7-14.

73. M. Μαντουβζλου, «Ρωμαῖος-Ρωμῶς καὶ Ρωμοσύνη, Κριτικὴ βιβλιογραφία», *Μαντατοφόρος*, 22 (1983), 34-72· Π. Χρήστου, *Οἱ περιπέτειες τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 85-91.

74. Π. Κιτρομηλίδης, «La Révolution française dans le sud-est de l'Europe. La dimension politique», *Πρακτικὰ συνεδρίων La Révolution française*, ὅ.π., 223-245· Α. Δροῦλια, «La Révolution française et l'image de la Grèce, de l'hellénisme au philhellénisme», *στὸ ἴδιο*, 49-58· Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Vivre la Révolution, témoignages grecs de 1789», *στὸ ἴδιο*, 59-67· Δ. Ἀποστολόπουλος, *Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις στὴν τουρκοκρατούμενη ἐλληνικὴ κοινότητα*, Ἀθήνα 1989. Γιὰ τὴν ἔννοια «ἐπανάσταση» σὲ γαλλικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, βλ. R. Reichardt - H.-

ονομασίες *ζορμπάλι* ή *άποστασία*) παρουσιάζεται ως επίθεση στο ισχύον σύστημα (μοναρχία) και ως απειλή κατά της καθεστηριακής τάξεως. Πρόκειται όμως για έσωτερικές στάσεις γενιτσάρων και σπαχήδων.

Μιά διαπίστωση από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι ο λόγος του Κοδρικᾶ διακρίνεται από κάποιες αντιφάσεις: φαινόμενα όπως η αδυναμία πλήρους απομυθοποίησης του ιερού προσώπου του βασιλιᾶ και η αποδοχή τῶν παλαιῶν συνθηγιῶν τῆς ἐθιμοτυπίας συνυπάρχουν με τὴν κριτικὴ τῆς μοναρχίας και τὴν ἀποδοχὴ τῆς γαλλικῆς 'Επανάστασης' οἱ στερεότυπες ἐκφράσεις τῆς ἰδεολογίας τῆς βασιλείας ἐναλλάσσονται με τὸ νέο λεξιλόγιο τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης· τὸ λεξιλόγιο τοῦ κλασικισμοῦ και τοῦ μαρὰκ συναντᾶ τὸν προρομαντισμὸ.

Συμπερασματικά, ἡ λεξιλογικὴ ἀνάλυση και ἡ κριτικὴ ἀνάγνωση τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Κοδρικᾶ ἔδειξε τὴν ἀνάμειξη λόγιων και λαϊκῶν, παραδοσιακῶν και νεότερων στοιχείων τόσο στὴ γλώσσα ὅσο και στὴν ἰδεολογία και τὴ νοοτροπία. Οἱ παλαιᾶς δομὲς ὑπάρχουν, ὥστόσο ἐμφανίζονται ρωγμὲς ὑπὸ τὴν ἐντονη ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Κοδρικᾶς ἀντιπροσωπεύει τὸν τύπο ἀνθρώπου τὸν χαρακτηριστικῶς γιὰ τὴν περίοδο τῆς δυτικοποίησης, ὁ ὁποῖος ἰσορροπεῖ ἀνάμεσα στὴν παράδοση και τὸν νεωτερισμὸ.⁷⁵

J. Lüsénbrink, «Révolution à la fin du XVIIIe siècle. Pour une rélecture d'un concept-clé du siècle des Lumières», *Mots*, 16 (1988), 35-68· J.-M. Goulemot, «Le mot révolution et la formation du concept de révolution politique (fin XVIIe siècle)», *AHRF*, 39 (1967), 417-444.

75. Σχετικᾶ με τὶς ἀντιφάσεις τῆς μεταβατικῆς περιόδου τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ., βλ. F. Valjavec, «Südosteuropa und der Balkan», *Ausgewählte Aufsätze*, Μόναχο 1963· A. Dușu, «Un livre grec sur 'les Lumières' occidentales traduit en roumain en 1819», *Revue Roumaine d'Histoire*, 4 (1965), 979-987· ὁ ἴδιος, «Intelligence et imagination à l'aube des cultures modernes sud-est européennes», *RESEE*, 17 (1979), 315-325· Φ. 'Ηλιοῦ, «Discordances entre structures socio-économiques et comportements socio-idéologiques», *Πρακτικὰ Β' διεθνοῦς συνεδρίου ἱστορίας Economies méditerranéennes*, ἑ.π., τ. 3, 13-21.